Aflevering 10. Februari 1914.

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

Redactie-adres: Dr T. HOEKSTRA te Kampen.

ANTICRITIEK

DOOR

DR S. GREIJDANUS.

·n *de Heraut* van 30 Nov. j.l. oefende Dr H. H. Kuyper ·nige critiek op mijn referaat over *Erkenningsgrond van den ·non*, in het November-nummer van *Geref. Theol. Tijdschrift* ·genomen. Correspondentie daarover, voorkomende in *de ·raut* van 7, 14, 21 Dec., deed aan het licht treden, dat Dr H. Kuyper minder gelukkig geweest was in de formuleering ·ner gedachten, en allerminst bedoeld had den indruk te wek-·n, dien zijn schrijven moest maken. Toch trachtte hij in het ·mmer van 21 Dec. nog zijne bewering staande te houden, · ten onrechte door mij, in navolging o. a. van Dr H. Ba-·ck, de naam van grond aan het testimonium Spiritus Sancti ·thouden werd. Dat betoog — over het karakter van het ·t. Sp. Si. volgens Calvijn handel ik D. V. later — verdient ·ds nu eenige bespreking, welke mogelijk ook tot bekorting · verheldering van eventueel verdere debatvoering strekken kan.

Den naam van mijn referaat oordeelde Dr H. H. Kuyper in ·*Heraut* van 30 Nov. „ietwat precieus". De bedoeling hier-·n bleef eenigszins mysterieus, totdat zij in het nummer van · Dec. duidelijk werd: het zou niet *erkennings*grond, maar ·grond hebben moeten wezen.

Dit acht ik onjuist. Want de H. Schrift moet niet maar ge-·nd worden als Gods Woord, doch *er*kend. Een gelooven ·n de Schrift als van Agrippa (Hand. 26 : 27) is niet genoeg. ·et alleen moet ons verstand hare Goddelijke autoriteit inzien, ·ar moet ook onze wil voor deze buigen. En het is niet zóó, ·, wanneer maar ons verstand iets inziet, onze wil steeds dat

inzicht volgt. God laat dan ook zoodanige werking van de Schrift uitgaan, dat niet alleen voor 's menschen verstand ke nis uitgestald wordt, doch ook 's menschen wil er door aang daan wordt, en 's menschen geheele persoonlijkheid er zich do aangegrepen voelt (natuurlijk in verband met het getuigenis d H. Geestes.) Het is met Gods Woord iets anders dan met kennis van eenige andere zaak. En deswege was hier *ken*gro niet voldoende, maar moest het zijn *erkennings*grond [1]).

Dr H. H. Kuyper haalt een uitspraak aan van Eisler, uit die *Wörterbuch der philos. Begriffe*, ed. 1904. Omdat ik slech de editie van 1899 bezit, kan ik op dit oogenblik niet conti leeren, of inderdaad Eislers bedoeling daarna door Dr H. Kuyper juist wordt vertolkt in deze woorden : „Niet het di of feit, dat buiten mij staat, is dus eigenlijk de grond, maar *kennis*, die ik er van heb." Maar de juistheid dezer conclu aannemende, moeten we toch op verschillende fouten wijze die hier gemaakt worden. Allereerst, dat uit eene uitspraak v Eisler geredeneerd wordt, alsof, wat hij schreef, daarom ee uitgemaakte waarheid zou zijn. En toch is Eisler geen geza hebbend philosoof. De waarde van zijn woordenboek zit de verzameling van philosophische gezegden ; ten deele ook de voorstelling der ontwikkeling van een philosophisch begr en van zijne benaming. Maar ook wanneer dit anders wa en Eislers eigen, in den aanvang van een artikel ter oriënte ring geplaatste, aanduiding kon gelden als de definitie v een groot, diep- en scherpzinnig wijsgeer, als bv. Plato Hegel, zoude men met een *dus* voorzichtig moeten zijn. I in dit speciale geval inzonderheid: omdat met Dr. H. H. Ku pers gevolgtrekking uit Eislers citaat wel Kantiaansche phil sophie gegeven is, maar geene Christelijke. Wij zouden deze wijze het „Ding an sich" kwijt raken, en logisch t illusionisme moeten vervallen (vgl. Dr. J. Woltjer *Ideëel Reëel*, blz. 35). Daarom kunnen wij van ons Christelijk stan punt deze opvatting in het geheel niet aanvaarden, al zit ook een element van waarheid in, maar dient vastgehoude

---

[1]) Vgl. ook J. H. Scholten, *De leer der Herv. Kerk*, 4e dr. I., b LXXIV : *De erkenning van Gods Woord* enz.

worden, dat wel terdege het *ding zelf* grond van onze
nnis is (vergl. Dr. H. Bavinck, *Wijsbegeerte der Openba-
ug,* blz. 47, 49). Alleen erkennen wij, dat God de din-
n met wijsheid gemaakt heeft (Ps. 104 : 24), zoodat zij
h. w. belichaamde kennis zijn, en kenbaarheid bezitten (vgl.
. H. Bavinck, *Christelijhe Wereldbeschouwing*, ed. 1904, blz.
), en de mensch ze met of door zijn kenvermogen kennen
n: maar *op grond van de dingen zelve*, of van den vorm
r kenbaarheid, in welken God ze schiep. Dit moeten wij
k vasthouden ten aanzien van de H. Schrift: zij zelve is de
ond onzer kennis en erkenning van haar, door de werking
s H. Geestes. Wie dit zou loslaten, moest bij consequent
orgevoerde redeneering de H. Schrift zelve verliezen. Zegt
. H. H. Kuyper: „Nauwkeurig gesproken is derhalve ook
et de Schrift en evenmin de Goddelijkheid, die van de
hrift uitstraalt, maar de *kennis*, die we daarvan hebben, de
ond waaruit we afleiden, dat deze door ons als Goddelijk
kende Schrift Gods Woord is", dan is de vraag geoorloofd,
aar die *eerste* kennis (op welke het hier aankomt), waaruit
j deze gevolgtrekking afleiden, op rust? Die moet dan ook
eer rusten niet op de Schrift, maar op kennis die wij heb-
n, en deze al weer evenzoo op voorafgaande kennis, en zoo
verder, zonder dat wij ooit tot de H. Schrift zelve komen.
aar wie waarborgt ons dan, dat die H. Schrift werkelijk
iten onze voorstelling bestaat? Is heel dat bestaan der H.
hrift dan niet slechts eene inbeelding van ons? Welke waar-
heeft ook voor ons dat bestaan van iets, dat wij met onze
nnis nooit kunnen benaderen? We zien, dat we hiermede
dden in de Kantiaansche, en niet in de Christelijke philosophie
n, en de H. Schrift aldus geheel zouden kwijt raken.

Natuurlijk bedoelt Dr H. H. Kuyper deze loslating niet, ge-
k verder blijkt. „Nu mag dit testimonium Spiritus Sancti ze-
r nooit losgemaakt worden van de Schrift," schrijft hij verder;
vanneer de H. Schrift weggenomen wordt, zou het zonder
houd wezen, evenals het oog zonder een voorwerp niets ziet".
et deze woorden is de vorige redeneering wezenlijk opgege-
n. Nu is de H. Schrift zelve blijkbaar weer wel de zaak die
j kennen, en dus ook de grond onzer kennis van haar, door

de werking des H. Geestes; soortgelijk als wij door het o het *voorwerp zelf* zien, en niet maar een beeld (of dan be wellicht: eenige inbeelding) van een voorwerp. Anders h Dr H. H. Kuyper moeten schrijven, dat het test. Sp. Si. no zonder eenige *verklaring aangaande* de Schrift kan zijn.

Schrijft Dr H. H. Kuyper voorts ook, dat het test. Sp. zonder inhoud zou wezen, wanneer de H. Schrift weggenom wordt, dan geeft hij daarmede zelf toe, dat dit test. Sp. Si. ge grond is. Een grond toch *heeft in zichzelven* inhoud, of *is z* inhoud. Er kan wat op rusten, daar kan wat op gebouw worden; die is niet leeg in zichzelf. Wat echter zonder inho is van zichzelf, wat in zichzelf leeg is, maar zijn inhoud v elders moet ontleenen, dat is niet zelf grond, maar dan is gro datgene, waaraan dit in zichzelf leege zijn inhoud moet ontle nen.

Gaat Dr H. H. Kuyper verder voort, en schrijft hij: „H getuigenis des H. Geestes is dus niet alleen het openen v het oog, maar tegelijk het laten indringen van het licht in h oog, zoodat ik dit Goddelijk karakter der Schrift zie", dan schij hij te meenen, in afwijking van Calvijn, Voetius en vele ande Gereformeerde schrijvers, dat de Schrift niet vergeleken k worden met de zon, die van zelve haar licht in ons geope oog instraalt, maar dat nog eerst het licht der H. Schrift apa genomen moet worden, om dat in het daarvoor geopende o in te brengen. Deze Schriftbeschouwing is echter minder jui Zoo is het bij de zon ook niet. Wij behoeven niet, nadat o oog geopend en naar de zon toegekeerd is, nog eerst stral te verzamelen, om die in het oog te laten indringen: maar h licht zelf heeft de eigenschap, dat het indringt in het oog, d zien kan en voor het licht geopend staat. Zeer zeker is de I Schrift licht *alleen door den H. Geest.* En zeer zeker is het H. Geest, die het licht der H. Schrift doet instralen of indri gen in ons binnenste. Maar deze werking des H. Geestes b hoort niet, als een deel daarvan, tot het testimonium Spirit Sancti, maar tot de theopneustie, of Goddelijke ingeving d H. Schrift, van welke theopneustie zij de uitwerking, effect of efficacia is.

Vervolgt Dr H. H. Kuyper, na een aanhaling van Schweitze

eze indruk nu wordt door den H. Geest gewerkt en heet
rom het getuigenis des H. Geestes. In dien zin genomen,
het getuigenis des H. Geestes dus wel degelijk de „Erkennt-
grund", waarop mijn erkenning van de Schrift als Gods
oord rust," dan zegt deze uitspraak in ons geschil niets, maar
t zij dit, waar het was. Want de vraag wordt nu: welke is
grond van dien indruk? De H. Geest *geeft of maakt* dien
ruk. Doet Hij dat met iets, of zonder iets? Is het, gelijk
door Dr H. H. Kuyper met blijkbare instemming van Schweit-
overgenomen citaat zegt, een indruk „dien de geloovige uit
Schrift ontvangt", dan is de Schrift de grond van dien in-
k, maar de H. Geest de kracht of werking of Auteur, die
n indruk wekt *met of uit of door* de H. Schrift. Zakelijk
wederom hetzelfde als wat ik beweerde. Tenzij Dr H. H.
yper hier wederom het test. Sp. Si. te breed, of de efficacia
theopneustie te beperkt neme, of weer naar uitschakeling
H. Schrift in Kantiaanschen trant terugkeerde.

n dat betoog schrijft Dr H. H. Kuyper ook: Wanneer Dr
eijdanus beweert dat het woord grond hier (nl. in Dr Kuy-
s voorafgaand betoog met zijn citaten) „in een anderen zin
doeld is, dan hij het gebruikte, dan houde hij ons de opmer-
g ten goede, dat verba valent usu, en de vraag natuurlijk
t is, wat hij onder grond wil verstaan, maar wat dit woord
het spraakgebruik beteekent". Maar hierbij is Dr H. H.
yper toch abuis. Zelf zegt hij: verba valent usu; m. a. w.
beteekenis der woorden is niet constant, maar wisselt met
gebruik. Daaruit volgt, dat hij ook rekenen moest met mijn
bruik van dit woord. En gesteld nu, dat mijn gebruik van
woord afweek van het gebruik door anderen, dan ware
st nog nategaan, of mijn gebruik foutief ware; maar, dit daar-
aten, dan zou gezegd kunnen zijn: uw gebruik van dit woord
een ander dan dat van dien of dien of van zeer velen; maar
nmer had dan mogen volgen eene klacht, om niet te spreken
aanklacht, dat ik het getuigenis des H. Geestes zelfs niet
ond wilde noemen, zooals Dr H. H. Kuyper deze uitte in de
raut van 30 Nov. Zeer zeker komt het dus aan, — reeds uit
aard der zaak zelve, en nog meer vanwege deze aan haar
or Dr H. H. Kuyper gegeven situatie, — op het nauwkeurig

nagaan van het rechtmatig of onrechtmatig, overeenstemmen of afwijkend woordgebruik. Met een forschen ruk zich a zijne taak willen onttrekken, is niet geoorloofd. En schrijft H. H. Kuyper nog: „Te zeggen, dat deze schrijvers niet h oog hadden op de door hem gemaakte tegenstelling van gro en werking, doet natuurlijk niets ter zake. Iets is grond of h is het niet. Feit is nu, dat deze Theologen wel degelijk h getuigenis des H. Geestes den grond van ons geloof hebben g noemd, quod demonstrandum erat," dan is dit zeer triumfan lijk gesproken, maar geldt hiervan bijna [1]): quot verba tot error Vooreerst was door mij niet betwist, dat verschillende theolog het woord grond gebruikt hadden voor het test. Sp. Si., en beho de dat dus niet bewezen te worden. Maar, waar mij ten kwa geduid was, dat ik het test. Sp. Si. niet grond noemde, kwam h aan op de beteekenis, die ik, terecht of ten onrechte, aan gro toekende: dus op de onderscheiding tusschen *grond* en *zood nige kracht of werking*, als waarvan ik sprak; opdat daarna c derzocht werd, of *zakelijk* door gezaghebbende mannen op gebied aan het test. Sp. Si. meer was toegeschreven, dan *zoodanige kracht of werking* ligt opgesloten. Omdat echter de zaak, *waar het maar alleen op aankwam*, werd nagelaten, da om vorderde Dr H. H. Kuyper met al zijne citaten niets. zeide niet, dat die geciteerde mannen abuis waren — het straks duidelijker worden — maar Dr H. H. Kuypers *berc op hun gebruik van het woord* „grond" was zonder eenige waar Niet het woord*gebruik,* maar de woord*beteekenis* was in gesch of nl., wanneer *nauwkeurig gesproken* wordt, zooals Dr H. I vinck het zegt, d. i. wanneer wij nu eens precies gaan ond scheiden, om zoo helder mogelijk inzicht te verkrijgen, of d wel het woord grond gebruikt moet, worden om het karak van het test. Sp. Si. zuiver weertegeven, dan wel, of die zuiv definieering beter geschiedt door soortgelijke omschrijving ik formuleerde. Al wil Dr H. H. Kuyper het zich hier makkelijk maken, zoo dient niettemin voet bij stuk geh den te worden, opdat het punt in geschil niet verschoven w de. En nu zegt Eisler in zijn Wörterbuch bovendien, dat ju

[1]) Verbum n. m. l. genomen= sententia.

de latere eeuwen het gebruik van het woord grond zich
ijzigde, zoodat Dr Bavinck terecht blijkt te staan op een
:uwkeurig spreken, en ik het recht had om onderscheiding
sschen grond èn zoodanige kracht of werking te maken.
sler toch schrijft in zijn genoemd werk (ed. 1899, S. 311):
Bis Kant werden Grund und Ursache (Realgrund) meist nicht
:nau auseinandergehalten". Er kwam echter verandering.
'ant zooals Eisler ook schrijft, a. w. S 223: „Durch Kants Ver-
unftkritiek wird ein — für allemal der Erkenntnistheorie eine
:e Philosophie begründende Stellung eingeräumt." Door de be-
udeering van het probleem onzer kennis in de laatste eeuw
erd ook noodzakelijk: nauwkeuriger schifting van woordge-
:uik. Waarom iemand thans niet reeds daarmee gereed is,
anneer hij maar aantoont, dat in de eeuw der hervorming
ı de daaropvolgende, een woord gebruikt werd; en in dit
:val nog minder, nu daar ontwikkeling te dezen kwam, en
ist verschil van woordgebruik in verband met scherper defi-
:eering in geding was. Voorts: schrijft Dr H. H. Kuyper:
:ets is grond of het is het niet", dan redeneert hij aldus toch
eenvoudig. Want iets kan grond zijn voor het een, terwijl
:t in ander opzicht b.v. gevolg is. Bij betrekkingsbegrippen, leert
ristoteles in de logica, hebben wij te letten op het: προς τι.
ı verband daarmee nu is het, dat het test. Sp. Si. grond ge-
oemd kan worden, bijv. met betrekking tot eene redeneering
ie wij houden, gelijk Calvijn e. a. zulks doen, terwijl toch,
auwkeurig gesproken, het test. Sp. Si. *naar zijn aard of wezen*
f karakter genomen, geen grond genoemd moet worden; d. i.
aar het *in zichzelf en betreffende ons geloof aan de H. Schrift*
; maar te definieeren valt als zoodanige kracht of werking,
s ik aanwees.

Daarom vordert Dr. H. H. Kuyper ook niet met het Fran-
:he citaat van Calvijn, dat hij in *de Heraut* van 21 Dec. op-
eemt: „il nous fault prendre l'authorité de l'Escriture de
lus haute que des raisons, c'est a sçavoir que nous *la fun-*
ions sur le temoignage interieur du Seint Esprit." Want daar
'ordt het karakter van het test. Sp. Si. niet bepaald, en niet
ezegd, wat het *in zichzelf* is, maar gezegd, dat het getuigenis
:s H. Geestes de laatste schakel is in het betoog aangaande

de autoriteit der H. Schrift, welk betoog zijne vastheid n ontleent aan menschelijke redeneering, noch aan kerkelij beslissing. Voor onze redeneering is het test. Sp. Si. de la ste grond; wij kunnen niet verder teruggaan; daarin ligt vast. Maar of dat test. Sp. Si. nu in zichzelf, of naar z wezen, is: grond, óf zoodanige kracht of werking? is daarme niet beslist. Is daar bv. dispuut over het menschelijk gezic dan kunnen wij zeggen, dat wij het zien des menschen n gronden in eenig lichteffekt of menschelijke kunstbewerkir Want al scheen het licht nog zoo fel, en al deed de mensch lijke kunst nog zoozeer haar best, dit alles zou niets bate wanneer den mensch het gezichtsvermogen ontbrak, en z oog het licht miste. Dat gezichtsvermogen is het eerste, onm baar noodzakelijke, vereischte om te kunnen zien. Maar zou da om de conclusie opgaan, dat wij dus zien *op grond van oog, niet op grond van het schijnen des lichts*, maar *door* ons oog? I eenig citaat, waarin het woord grond voorkomt, dient d nauwkeurig gevraagd, waarvan eenige zaak grond is, en of niet in ander opzicht anders gedefinieerd moet worden.

Terzake van *omdat* in art. 5 onzer Confessie schreef Dr. H. Kuyper, dat ik verklaarde „dat men de woorden onz Confessie niet te veel pressen moet.” Dit is echter onjui Ik zeide alleen, dat Dr. H. H. Kuyper het woordje *omdat* veel drukte. Uitsluitend over dat éene woord ging het. H is niet geoorloofd, dan zulk eene algemeene conclusie te st len. Voorts zegt Dr. H. H. Kuyper, dat eo quod beteeke *daarom*. Doch hoewel eo quod wel meermalen door *daarc* vertaald kan worden, zoo beteekent het letterlijk: *daardoor da* en geeft *daarom* ook niet steeds den zin volkomen weer. Z staat in de in het Latijn overgezette conciones van Calvi over het boek Job op vs 1 van hfdst. 1 (Ed. Schippers, IV, 1b): quomodo Jobus bonam causam tuetur? Nempe eo qu intelligat et asserat, homines a Deo non semper affligi p peccatorum, quae ab eis committuntur, magnitudine. W *kunnen* dan wel vertalen *omdat* of *daarom dat*, doch bet past: *daardoor* of *daarin dat* hij . . . Maar, zegt Dr. H. I Kuyper, deze latijnsche vertaling van art. 5 is latere overze ting, niet het oorspronkelijke. Zeker; maar toen wisten

rtalers toch ook wel, wat zij schreven? Is deze latijnsche ierzetting ook niet geautoriseerd? Voorts is onze Confessie ootendeels ontleend aan de Fransche. En te dien aanzien eek Dr. H. H. Kuypers beweren geheel te falen. Eindelijk oet niet vergeten worden, dat onze Confessie geene *weten-happelijke*, nauwkeurig gedefiniëerde en gepreciseerde, om-irijving is, maar het dubbel karakter draagt van geloofsuit-ukking, én bekendmaking van geloofsovertuiging (vgl.: wij *looven en belijden)*. Daardoor heeft het woord *omdat* hier nigszins ruime functie, waar het a. h. w. tweevoudigen dienst oet doen, nml. het getuigenis noemen in zijne strekking voor t geloof zelf, en ten aanzien der mededeeling of redenee-ig aangaande dit geloof. De Vries en te Winkel noemen t woord ook wel bij de redengevende groep van voegwoor-n, maar plaatsen het niet onder de rubriek van den bewijs-ond. Om soortgelijke reden is ook het Fransche *pour ce que* et beslissing gevend. Eerst van elders zou moeten blijken t het test. Sp. Si. niet genoegzaam aangeduid was met zoo-nige kracht of werking, als ik noemde, maar in onderschei-ng daarvan bepaald grond moest heeten, voordat men in zen uit het gebruik van *omdat* of *pour ce que* zou kunnen ichten bewijs te halen.

Wil Dr. H. H. Kuyper aantoonen, dat Turretinus en â Marck et zoo vol en schoon over het testimonium Spiritus Sancti hreven als Calvijn, dan kan dat een voortreffelijk betoog worden; aar hij doet daarmee niets, dan wat ik zelf in mijn referaat lz. 277) aangeduid heb. Slechts dan zou hij in ons geschil dezen iets winnen, wanneer hij aantoonde, dat de uitdruk-ng: wij gelooven aan de Schrift *door* het getuigenis des H. eestes maar *om* de Schrift, onjuist was. Immers kan men, om iderscheiden reden eene aanhaling doen, zonder met die teering den aangehaalde voor te stellen als hoogste autoriteit; elijk in casu ook ik door mijn citaat van à Marck dezen daar-ede niet als *den Gereformeerde per excellentiam* voorstelde.

HET GELOOF VAN JEZUS CHRISTUS

EXEGETISCH ONDERZOEK NAAR DE BETEEKENIS VAN DE PAULINISC
FORMULE πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ

DOOR

Ds C. LINDEBOOM te *Gorcum.*

III. (*Slot.*)

„In geen geval kan πίστις met den gen. personae het gelo in Christus aanduiden."

Op welke waarde deze uitspraak van *Scholten* moet word geschat, is uit het voorgaande genoegzaam gebleken. Hierl komt, dat door hem nagelaten wordt, ze te staven met gronde welke aan den context ontleend zijn. Keert hij, na geduri schommeling, telkens terug tot de opvatting der in gedi zijnde Genitivi als Gen. causae, dan is het argument, dat apostel, zonder zich aan tautologie schuldig te maken, den Ge obj. niet kan hebben gebezigd, een argument dat we ree een en andermaal hebben weerlegd, òf hij kiest zijn uitgang punt in Hand. 3 : 16 „En door *het geloof in (van) Zijn Naam,* heeft Zijn Naam dezen gesterkt, dien gij ziet en ken en *het geloof, dat door Hem* is, heeft hem deze volmaakte g zondheid gegeven."

Het doet wat vreemd, een geleerde, die zich gaarne op h *paulinisch* spraakgebruik beroept, zijn bewering omtrent pa linische uitdrukkingen te hooren staven met een beroep op Petrus. Voor ons is dit op zichzelf allerminst een bezwaa maar in dit bepaalde geval moeten we toch de argumentat met Hand. 3 : 16 afwijzen. Het is volstrekt niet bewezen, d Petrus den Gen. τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ achter πίστις karakterisee door het daarop volgende ἡ πίστις ἡ δί αὐτου. Wel kan gezeg worden, dat τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτου nader geëxpliceer wordt door ἡ πιστις ἡ δι αὐτου, maar dan met dien verstanc dat, waar de eerste uitdrukking het geloof bepaalt naar zijde van het *object,* de tweede te kennen geeft dat dit geloo waarvan Jezus het voorwerp is, ook is *door Hem.*

Toegestemd moet, dat tegen de opvatting van een Gen. auc-
ris sive causae grammatisch geen bezwaren bestaan. In het
T. is deze zelfs niet ongewoon, bv. Rom. 10 : 20, 24, 1 Cor.
: 23, 2 Cor. 13 : 13 en vele andere plaatsen. Maar de alles-
heerschende vraag is hier niet, welk een Gen. het zou kún-
n zijn, maar welk een Gen. het *moet* wezen, naar het ver-
nd en den samenhang der redeneering van Paulus, en bij
t licht, dat deze apostel en de andere heilige schrijvers over
t geloof en zijn oorsprong ontsteken.

Wat het laatste aangaat — kan met eenigen grond worden
ande gehouden, dat Paulus, om ons nu maar tot hem te
perken, gewoon is, onzen Heere Jezus Christus aan te dui-
n als den auctor fidei? *Berlage* zegt wel: menti Paulinae
nnino convenit proposita interpretatio [1]), maar de bewijzen,
ervoor bijgebracht, zijn zeer zwak. Integendeel; bij dezen
ostel is Christus in den regel het voorwerp en de inhoud
es geloofs, maar de auteur van de fides salvifica is in 't alge-
een God, of bepaaldelijk de H. Geest; zie Fil. 1 : 28, 29,
. 2 : 8, 1 Cor. 12 : 3, Col. 2 : 12 e. a. pl. Maar Ef. 6 : 23
n? Is het dan niet waar, dat hier „amor cum fide Deo et
hristo auctoribus referuntur" [2])? Zeker, maar één enkele uit-
raak als deze kan toch niet het spreken van een „mens Pau-
a" motiveeren?

Beiden, *Scholten* en *Berlage* voeren als bewijs voor den Gen.
ctoris in onze formule die uitspraken des apostels aan, waar-
hij gewaagt van de πίστις ἐν Χριστῷ. Hier zou beslist
et aan Christus als het object der πίστις mogen worden ge-
acht [3]). Eerstgenoemde redeneert aldus: „Fides cujus auctor
sus est, d. i. het geloof (in God), dat wij aan Christus dank
eten, in zoover het *door zijne verschijning mogelijk geworden*
, *en in zijne gemeenschap* ons wordt ingeplant; in welk ge-
l de uitdrukking πίστις Ἰησοῦ min of meer zou overeenkomen
et πίστις ἡ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, d. i. het geloof (in God) dat in de

---

[1]) Pag. 65.
[2]) Pag. 74.
[3]) *Berlage*, pag. 65 sqq. Zie de uitnemende weerlegging hier-
n bij *J. R. Wernink*, Exegetische Studien over πιστις en πιστεύειν
z. 74—97.

gemeenschap met Christus ontstaat, 2 Tim. 1 : 13" [1]). En
tweede zegt aan het slot zijner exegese van 2 Tim. 1 : 1
„Quae fides porro definitur ut ἡ ἐν X.'I., quoniam Christus hu
fidei illis auctor est, qui in ejus communione vivunt" [2]). T
gegeven voor een oogenblik, wat onmogelijk is vol te houd
dat het object van de πίστις nooit met ἐν X.'I. zou word
geconstrueerd, maar ἐν X.'I steeds beteekenen zou *in geme
schap met Christus Jezus*, volgt daaruit dan zonneklaar,
Christus de *auteur* is des geloofs? Wij kunnen dit niet inzi
Berlage's breed betoog, dat wij hier niet op den voet kunn
volgen, is geenszins overtuigend.

Is het ook niet zeer opmerkelijk, dat zoomin hij als zi
leermeester niet één enkele uitspraak van Paulus weet aan
voeren, waarin Christus *rechtstreeks* de auteur des geloo
wordt genoemd? Wel spant hij onze verwachting, door na
behandeling der loci, waarin van de πίστις ἐν X.'I. gesprok
wordt, te verzekeren, dat er bovendien (?) „in scriptis Paulin
loci adsunt, e quibus luculenter apparet Apostolum fidei n
tionem ita informasse, ut Christo auctori tribuenda sit" [3]). Ma
een gevoel van teleurstelling kan toch niet worden onderdru
als bedoelde loci geen andere blijken te zijn als Rom. 5 :
2 Cor. 5 : 21, Gal. 3 : 24, Ef. 1 : 5, 6 : 23. Bewijsvoeri
langs deductieven weg is stellig geoorloofd, maar een *derg
lijke* deductie is, zacht gezegd, aan rechtmatigen twijfel onde
hevig.

Het paulinisch spraakgebruik zou eischen, dat in onze fo
mule *God* als het verzwegen object en *Christus* als de *aute*
van de πιστις moet worden gedacht? Hiertegen pleit t
sterkste, waarop reeds vroeger gewezen werd, dat de Gen. b
πίστις door Paulus bijna nooit in subj. zin wordt gebezig
Talrijk echter zijn de uitspraken van dezen apostel, waarin d
Gen. bij πιστις de aanduiding is van een zaak of van ee
abstractum. Zoo bv. Fil. 1 : 27, 2 Thess. 2 : 13, Col. 2 : 1

---

[1]) *J. H. Scholten*, Dr J. J. van Oosterzee's beschouwing, blz. 10

[2]) Pag. 68.

[3]) Pag. 72.

e. [1]). In 't algemeen kan gezegd, dat meermalen in het N. Genitivi als θεου en Χριστου gebruikt worden ter aanduiing van de geestelijke actie, die door het substantief, waarзe ze verbonden zijn, wordt uitgedrukt. In een uitvoerige eerlegging te treden van de verdedigers van den Gen. aucris mag, na wat do̊or *Wernink* geschreven werd [2]) overbodig orden geacht. Doch tot staving van de door ons gegeven egese willen we hier nog opmerken, dat er op zichzelf geen kel bezwaar tegen kan worden ingebracht, dat wij voor een en. obj. het pleit voerden. Vg. Joh. 5 : 42, 2 Thess. 3 : 5, Joh. 2 : 5, η ἀγαπὴ του θεου; Hand. 9 : 31, Rom. 3 : 18, Cor. 5 : 11 φοβος θεου of κυριου; 2 Cor. 10 : 5, ὑπακοη του ιστου; altemaal Genitivi, waarvan omnium consensu het obctief karakter vast staat. In 2 Thess. 2 : 13 en vele andere ci vindt men het object van πιστις in den Gen.

Zegt men nu, dat op deze wijze de π.'I.X. geheel vereenlvigd wordt met de π. εἰς Χριστον, dan geven we aanstonds e, dat er onder de voorstanders van den Gen. obj. zijn, die beteekenis van de π. 'I.X. en van de πίστις εἰς 'I.X. voor ijwel identisch verklaren. Zoo bv. *Meijer:* „Es ist mit πιστις e mit ἀγαπη, wobei das Object gleichfalls sowohl durch den enit. als durch εἰς ausgedrückt wird." *Van Oosterzee*, tegener *Scholten* het obj. karakter van den Gen. handhavende, lat hier ook niet vrij uit. Als door hem het geloof *van* en het loof *in* Jezus Christus zoo ongeveer synoniem wordt verlard, toornt *Scholten* terecht tegen „eene verouderde exegese, en men εἰς en ἐν nog promiscue gebruikte" [3]). Vóór we dit stel besluiten, zullen we even stilstaan bij de verschillende jze, waarop πιστις geconstrueerd wordt, en bij het verschil beteekenis, dat hiervan het gevolg is.

Vooraf zij echter nog eenige aandacht gewijd aan de nieuwe verklaring, welke van de betwiste Genitivi wordt gegeven. *Deissmann*, zegt in zijn *Paulus* [4]): „Einer der am häufigsten

---

[1]) Zie *Meyer*, Römerbrief, vierte Auflage, S. 136.

[2]) A. w. Zie vooral blz. 110—139.

[3]) *Bengel*, Gnomon N. T., ed. 1860, ad Gal. II, 16: „.'πI.X., e. *in Christum Jesum*, ut sequitur mox, transpositis nominibus."

[4]) S. 93, 94. Zie I, Dec.-afl. van dit tijdschr., blz. 344.

behandelten paulinischen „Begriffe", kann der Glaube des A tels doch wohl noch schärfer formuliert werden, als es zum üblich ist. Meistens definiert man den Glauben bei Pa als den Glauben „an" Christus, wobei man die nicht sel Genetivverbindung „Glaube Christi Jesu" und die präpos nalen Wendungen „Glaube in Christus Jesus" und „glau in Christus Jesus" identifiziert mit dem Glauben „an" Ch tus." Hij betoogt verder, dat Paulus den Gen. 'I.X. eigenaardig gebruikt. Met „den üblichen grammatischen S mata „Genetivus subiectivus" oder „Genetivus obiectivus" k men bij dezen apostel z. i. niet klaar. Paulus heeft „ei eigenen Genetiv-typus", dien men „Genetivus mysticus" a kunnen noemen, wijl hij naar de „mystische Gemeinsch heenwijst. De Gen. 'I.X. wordt „in der Hauptsache identis verklaard met „in Christus". Paulus verbindt ook an „religiöse Kernbegriffe" met dezen Gen. myst. en in de d sche taal is dit het best door een „zusammengesetztes Ha wort nachahmbar". Evenals van „Christusliebe", „Christush nung", „Christusfriede" wil *Deissmann* spreken van „Chris glauben", altemaal „einzelnen Erlebnisse oder seelische stimmtheiten" van den christen, die plaats vinden in „ mystisch-pneumatischen Gemeinschaft" met Christus. Het „Ch tusgeloof" is dan „het in de gemeenschap met den pneu tischen Christus levende geloof, en wel het geloof aan G naar zijn inhoud identisch met het geloof, dat Abraham den heiligen voortijd bezat".

Al begrijpen we eenigermate wat D. bedoelt, geheel dui lijk is zijne voorstelling ons niet. 't Is ons gegaan als hoogleeraar *Bousset* te Göttingen, die in eene recensie van *De mans* werk schreef: „Ich gestehe, dass ich gegen diesen Ge vus mysticus meine grosse Bedenken habe, will aber hier lie mit meinen Ausstellungen warten, bis die von D. hier an kündigte Darlegung seines Schülers Schmitz über diesen Pu erschienen ist." [1]) Inderdaad, voor een vruchtbare bestrijd

---

[1]) Theol. Literaturzeitung, 9 Dez. 1911. Ofschoon sinds bi twee jaren verstreken zijn, is de „Arbeit" van *Otto Schmitz* niet verschenen. Informatie door middel van den boekhan bleef althans vruchteloos.

het noodig, dat de door D. voorgedragen meening breeder eengezet en nader geargumenteerd worde.

Of „die „spätere Gräzität” dit „merkwaardig gebruik van den n.” kent, „zum Teil durch das Fortleben eines sehr alten pus” kunnen wij niet beoordeelen, maar het Grieksch des N. is naar onze vaste overtuiging aan dit gebruik ten eenen- le vreemd. De taal des N. T. vertoont haar eigen type, om- t zij door den H. Geest in dienst der Godsopenbaring is ge- ld. *Nösgen* [1]) noemt den Gen. myst. een „Findling des 20 rhunderts” en is van oordeel, „dasz jedes nüchterne Ver- ndnis des neutestamentlichen Griechisch auch diesen gram- tischen Spuk ebenso, wie manchen andern dieser religions- schichtlichen Skizze balt abtun wird”. En — is er wel veel te brengen tegen wat hij hierop onmiddellijk volgen laat: aulus hat sich bei seiner Verkündigung des Evangeliums von risto gerade der den Schwachen, Unedlen und Unweisen rständlichen Volkssprache und nicht unbekannter, mystischer sdrucksformen bedient”?

In onze opvatting van de besprokene Genitivi als Gen. obj. orden we vooralsnog ook door D. niet geschokt. En we ein- gen dit opstel met de vraag onder de oogen te zien, of de egese, die nog steeds de algemeen gangbare kan genoemd ook door ons is verdedigd, door het bezwaar wordt gedrukt, t zij de π· 'I.X. min of meer identisch maakt met de π. εἰς 'I.X. ndat het bijdragen kan tot staving van ons gevoelen, kunnen ons niet geheel ontslagen rekenen van enkele opmerkingen er de onderscheidene beteekenis van π. met εἰς, ἐπι, ἐν en ος. Verder gaan dan het geven van de meest noodige algemeene ties, zou een afzonderlijk opstel daarover vragen.

We omschreven de π. 'I.X. als het geloof, waarvan Jezus ristus, d. i. *de in Jezus ten volle geopenbaarde Messias der lofte* voorwerp en inhoud is, en zagen dus in den Gen. een *rakteristiek* van het geloof. Is nu π 'I.X. hetzelfde als π. X.?

---

[1]) Deissmanns „Paulus” für Theologen und Laien beleuchtet, von *K. F. Nösgen,* Konsistorialrat und Professor in Rostock, Leipzig, Deichert, 1912, S. 35.

Vooraf ga de opmerking, dat overal waar πίστις en πιστ... met εἰς verbonden wordt, dit geschiedt om God of Chri... aan te duiden als het voorwerp des geloofs, uitgezonderd ... 1 : 12, 3 : 18 en 1 Joh. 5 : 13. Πιστις εἰς komt slechts ze... voor; behalve Hand. 24 : 24 steeds bij Paulus, Hand. 20 :... 26 : 18, Col. 2 : 5; en altijd met den Zaligmaker als voorw... des geloofs.

Nu is εἰς de aanduiding van de *richting waarheen*. Met πι... of πιστευειν verbonden, sluit het de gedachte in, dat een *ve... niging* bereikt wordt met dengene, in wiens richting men zich ... weegt, zoodat van het π. εἰς X. het εἰναι ἐν X. het gevolg...

De verbinding met andere praep. geeft aan de beteek... zulk een wijziging, dat identificeering met π. 'I.X. vrij wel ... gesloten is.

Wordt πιστις of πιστευειν door ἐπι en προς met een pers... verbonden, dan is deze steeds God of Christus. Wat ἐπι ... treft, cum Dativo vindt men het nimmer na het nomen; sle... het verbum wordt alzoo geconstrueerd, bv. Rom. 9 : 33... heeft dan den zin van: een zich geloovig verlaten op, het d... het geloof verkrijgen van een steun- en rustpunt. Πιστις s... ἐπι cum. Acc. wordt slechts gevonden in Hebr. 6 : 1; ... verbum wordt enkele malen aldus geconstrueerd. Hier is ee... overeenkomst met εἰς. De beteekenis van εἰς is *naar*, *tot*, ... het resultaat: *in;* die van ἐπι cum. Acc. eveneens *naar*, *tot*, n... met het resultaat: *op;* in verbinding met π. krijgen we dus ... beteekenis van: een zich geloovig heenstrekken naar, waa... de gedachte is ingesloten, dat een zich verlaten op Hem ... reikt wordt, in wiens richting men zich beweegt, zoodat van ... π. ἐπι cum Acc. een π. ἐπι cum Dat. het gevolg is.

Π. sequ. προς cum Acc. komt voor 1 Thess. 1 : 8 en ... vs. 5; προς cum Acc. duidt ook een richting aan: *naar*, ... met het resultaat: *bij*. In beide loci wordt dus het geloof ... schouwd als een zich geloovig wenden tot God of den H... Jezus, waardoor een *bij Hem blijven* wordt verkregen.

Ten slotte εν. Alleen in Marc. 1 : 15 wordt door deze p... positie het *verbum* π. verbonden met zijn object, nl. het ev... gelie; het *nomen*, πίστις, meermalen: Gal. 3 : 16, Ef. 1 : 1... Tim. 3 : 13, 2 Tim. 3 : 15. Π.εν X.'I. is het geloof, „in Chr...

u reposita" [1]), dat in Hem zijn rustpunt heeft en uit Hem
ht en kracht ontvangt om vrucht te dragen, gelijk de rank,
: in den wijnstok is en blijft, Joh. 15.

Het onderscheid tusschen π. 'I.X. en π. εἰς X.'I. treedt voor-
in Gal. 2 : 16 zeer duidelijk aan den dag, waar de apostel
:t blijkbaar opzettelijk doel tweemalen πιστις cum Gen. obj.
bruik, terwijl hij in datzelfde vers het verbum π. verbindt met
X.'I.

Met den Gen. wordt π. meer in abstracto gedacht, met εἰς X.'I.
eer in concreto. De apostel begint met te spreken *in 't alge-
een.* Hij heeft het niet aanstonds over zichzelf of anderen
aar over „de mensch" (ἄνθρωπος, sine art.) en over de wijze
aarop deze gerechtvaardigd wordt. Hij herinnert aan den regel,
: voor *elken* mensch, welken ook, geldt: „wetende, dat de
ensch niet gerechtvaardigd wordt uit de werken der wet, maar
or het geloof van Jezus Christus." Tegenover de werken der
:t, die ter rechtvaardiging niet kunnen baten, stelt hij dus het
loof, dat hij *karakteriseert* als het geloof, dat de in Jezus ten
lle geopenbaarde Messias der belofte tot voorwerp en inhoud
eft, daarmee de uitnemendheid van het Nieuwe Testament
ven het Oude duidelijk aanwijzende. Dàt geloof, geen ander,
eft God verordineerd als middel ter rechtvaardiging voor den
ensch, voor wien er geen rechtvaardigheid is uit de werken
r wet. Welnu, omdat dit alzoo is, daarom — aldus vervolgt
apostel — „hebben wij ook geloofd εἰς X.'I.", ons uitge-
ekt naar, de vereeniging gezocht met dien gekomen Messias
:us, „opdat wij gerechtvaardigd zouden worden uit het ge-
of X.", d. i. opdat wij onze rechtvaardiging verkrijgen zouden
: kracht van dat middel, 't welk God daartoe verordineerde.
en bedenke, dat Paulus zich hier keert tegen het Judaïsme,
t met beroep op de Messiasbelofte des Ouden Verbonds
:us verwierp, als zijnde *niet* de beloofde Verlosser. Daarom
gt hij: wij hebben in *Christus* Jezus geloofd, in den Messias
zus, opdat wij gerechtvaardigd zouden worden uit het geloof

[1]) *C. L. W. Grimm*, Lexicon Graeco-Latinum in Libros N. T., Ed,
tia, i.v.

van *den* Messias, op wien de vaderen hoopten.

Bij de verbinding met εἰς valt dus de nadruk meer op die *gelooven*, op *hunne* geloofsactie, waardoor *zij* zich naar C tus uitstrekken, terwijl bij de verbinding met den Gen. de τις zeer zeker ook gedacht is als een werkzaam beginsel harten, maar dan meer de nadruk gelegd wordt op het ol van de πιστις, m. a. w. op haar *speciaal karakter*, op het *merkende* van het *Nieuw*testamentische geloof: het geloof, het heerlijk bezit is der *Nieuwtestamentische* gemeente, h in onderscheiding van dat waardoor de vaderen des Ou Verbonds hebben geleefd, tot voorwerp en inhoud Hem, als *Jezus* in de historie is opgetreden, Rom. 3 : 26; die Jezus zich betoond heeft de Messias, de *Christus*, te zijn, R 3 : 22, Gal. 2 : 16, 3 : 22; wiens Christus-zijn van zoo gr beteekenis is voor het geloof, dat de naam Christus ook v opgesteld, Ef. 3 : 12. vg. vs 11, of alleen gebruikt wordt, 2 : 16, Fil. 3 : 9; en die zich bewezen heeft, de Zoon van te zijn, Gal. 2 : 20. [1])

Dit geloof als een levende kracht te laten doorwerken in en in alles, in heel haar leven, naar binnen en naar buiten; dit geloof te getuigen en zijn banier te ontplooien in een reld, die God en Zijnen Christus verwerpt; — dàt is voorr en roeping van de gemeente des Nieuwen Testaments. roeping, tot de vervulling waarvan zij bekwaamd wordt d den H. Geest, die ten vijftigsten dage op haar is uitgestort den geboren, gekruisigden, gestorven en opgewekten *Jezus* den *Christus* te verheerlijken. Het geloof van Jezus Chr is haar leven, haar kracht en haar kroon. Zij houde wa heeft, opdat niemand hare kroon neme!

---

[1]) Opmerking verdient, dat in onze Staten-vertaling de bespr Genitivi niet steeds op dezelfde wijze worden overgezet.
Rom. 3 : 22, Gal. 2 : 16, 3 : 22: geloof *van* Jezus Christus;
Gal. 2 : 16, Fil. 3 : 9: geloof *van* Christus;
Gal 2 : 20: geloof *des* Zoons van God;
Rom. 3 : 26: geloof *in* Jezus;
Efeze 3 : 12: geloof *aan* Hem.
Bij een eventueele herziening dienen ook dergelijke kleine vle verwijderd te worden. Maar dan niet op de wijze van *Prof.* die in al deze loci π. sequ. Gen. vertaalt door: geloof *in*.

HET TEEKEN DES KRUISES

DOOR

E. D. J. DE JONGH Jr. te *Kampen.*

I.

's Heeren Kruisdood.

ıls de gemeente des Heeren volgens oud en eerbiedwaardig ruik gedurende de zeven lijdensweken meer bijzonder beld wordt bij het lijden en sterven van haar Heiland en Heere, rdt haar gevoel hooger gestemd, haar geloof versterkt, haar p vermeerderd, haar liefde aangevuurd.

ı die heerlijke periode, die aan Paschen voorafgaat, volgt de ıeente des Heeren, ja heel de Christenheid, van wat kleur schakeering ze ook zijn moge, haar Heiland van schrede tot rede op den bitteren en bangen lijdensweg: zij vergezelt n van de opperzaal naar den Hof der Olijven; van Gethsemane r Annas, en van Annas naar Kajafas; van de zaal des Hoogesters naar Pilatus; van dezen naar Herodes en van Herodes g naar Gabbatha. En met heiligen eerbied volgt zij, in gechap van de weenende en klagende vrouwen, den met doorı gekroonden Redder der menschheid op die *via dolorosa,* van Jeruzalem opwaarts leidt naar Golgotha, en langzaam net diep ontzag gaat zij Hèm achteraan, die zich daar moeiı voortbeweegt, *dragende zijn kruis*!

ı, dragende zijn kruis. Jezus, als ware Hij de snoodste boosıer en misdadiger, was ter kruisdood verwezen; en niet ıeg, dat Hij straks aan dat vloekhout den ellendigsten dood sterven, moest Hij daarenboven dat lompe, zware kruis, r welks gewicht Hij schier bezweek, zelf dragen naar de s des gerichts, naar den top van den Calvariënberg!

eeds het *dragen* van het kruis was voor den veroordeelde rtelijk en smadelijk; smartelijk wegens de ontzettende inning, die het kostte, vooral wanneer, zooals bij Jezus, het am was afgetobd door vermoeienis en zielsangst, en ge-

folterd door geeselstriemen en de smarten van de doorn-kroon . . . . en van deze martelingen waren de wonden n zoo versch! Maar ook smadelijk was voor den veroordee die gang naar de plaats der terechtstelling, omringd als hij v door een opstuwende volksmenigte en prijsgegeven aan schampere opmerkingen, de hoonende blikken en de spotter kreten van een op bloedtooneelen belust publiek!

Jezus, hoewel eenigszins bijgestaan door Simon van Cyrene wien dit hulpbetoon tot eeuwige eere strekt — heeft de sm en den smaad, aan dien kruisweg verbonden, in al hun volh gedragen. Ja zelfs, eer Hij nog dien weg zelf bewandeld h maar wetende, dat Hem dit stellig te wachten stond, heeft meer dan eenmaal het verduren van smart, smaad en scha om Christi wille figuurlijk genoemd „het dragen van z kruis". Zoo in Matth. 10 : 38: *„En die zijn kruis niet op z neemt* en mij navolgt, is mijns niet waardig." Of in Mar 8 : 34: „Zoo wie achter mij wil komen, die verloochene zi zelven, *en neme zijn kruis op* en volge mij". En in overe-stemming hiermede, hebben zich altijd genoemd en noem zich nog heden ten dage kerken, die aan vervolging en sma blootstaan, „kerken onder het *kruis*"!

Maar wat was het *dragen van* het kruis vergeleken bij *lijden aan* het kruis! Was dit voor een gewoon veroordee reeds onuitsprekelijk smartelijk, hoe veel te meer was het voor Jezus, die bij al zijn lichaamssmarten nog te torsen h den toorn Gods en den vloek der wet, en wiens reine ziel de zwaarte gevoelde van het anathema „Vervloekt is een ie lijk, die aan het hout hangt"!

Aan dat kruis bereikte Jezus' lijden zijn hoogtepunt; al volheid van dat lijden werd daar als in een zwaartepunt gec-centreerd. Van daar dan ook, dat, zoo dikwijls er in de Heil Schrift van 's Heeren lijden sprake is, het kruislijden er uitdr-kelijk bij vermeld wordt, ja zelfs dit kruislijden menigmaal leen wordt genoemd, om daarmede *al* het lijden uit te drukk De Heiland zelf is hierin voorgegaan; meer dan eens toch w Hij op zijn aanstaanden *kruisdood*. O. a. in Matth. 20 : waar Hij van zichzelven getuigt: „En zij zullen hem den H denen overleveren, om hem te bespotten en te geeselen *en*

kruisigen; en in Matth. 26 : 2, waar Hij zegt: „Gij weet, dat na twee dagen het Pascha is en de Zoon des menschen zal overgeleverd worden *om gekruisigd te worden.*"

Ook de Apostelen en de discipelen waren doordrongen van de intensiteit en de hooge beteekenis van het kruislijden. De Emmausgangers spreken van hun gestorven Meester als van eenen, dien de overpriesters en oversten overgeleverd hebben tot het oordeel des doods en dien zij *gekruisigd* hebben. Petrus spreekt tot de Joden meer dan eens op verwijtenden toon van „dezen Jezus, *dien gij gekruist hebt*". Vooral Paulus is het, die in zijn brieven telkens naar het kruislijden heenwijst. Hij predikt, volgens zijn eigen woorden, „Christus *den gekruisigde*, den Joden een ergernis en den Grieken een dwaasheid". Aan de Corinthiërs betuigt hij: „Ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u dan Jezus Christus *en dien gekruisigd*", en roept hun toe, dat als de oversten dezer wereld de wijsheid Gods gekend hadden, „zoo zouden zij den Heere der heerlijkheid niet *gekruist* hebben". Telkens en telkens spreekt hij van de smaadheid, de ergernis, de vijanden van het kruis, maar getuigt ook, dat het zijn hoogste eere is te roemen in het kruis. En als hij wil te kennen geven, dat de oude mensch, het vleesch met zijn begeerlijkheden, moet verloochend, ten onder gebracht en vernietigd worden, dan weet hij daarvoor geen kernachtiger uitdrukking te gebruiken dan het woord *kruisigen.* „Dit wetende, dat onze oude mensch met hem *gekruisigd* is, opdat het lichaam der zonde te niet gedaan worde, opdat wij niet meer de zonde dienen". (Rom. 6 : 6).

Ja ook in de wereld der heilige Engelen leeft het bewustzijn van de geheel eenige waardij, die aan den kruisdood des Heeren moet worden toegekend. Hoor slechts wat de Engel, die de wacht hield bij het ledige graf des Heilands, tot de vrouwen zeide: „Ik weet, dat gij zoekt Jezus, *die gekruisigd was*". En de Engel, die aan den Ziener van Patmos de dingen toont, „die haast geschieden moeten", weet de goddeloosheid van de stad Jeruzalem, „die geestelijk genoemd wordt Sodoma en Egypte", niet beter te teekenen dan met de aangrijpende toevoeging, subliem in haar weemoedigen eenvoud: „alwaar ook onze Heere *gekruist* is".

En telken male dat de gemeente des Heeren de Apostolisc geloofsbelijdenis op de lippen neemt, verklaart zij te geloove in Jezus Christus, die gestorven is, maar die — vóór dat H stierf — *gekruisigd* is geworden.

Het Kruis als Folterwerktuig.

De terechtstelling van misdadigers door middel van de kru siging was een straf, die afkomstig was van de Romeinen e die zich van dit volk naar de landen van het Oosten voor plantte. Bij de Joden kwam de kruisstraf niet voor en toch wa ze hun niet geheel vreemd: immers weten we, dat God doo Mozes bevolen had, dat het lijk van iemand, die een bijzonde gruwelijke misdaad bedreven had, en deswege de doodstraf ha moeten ondergaan, aan een hout moest worden opgehangen en dat zulk een vervloekt was. Nu hebben we hierbij niet zoo zeer te denken aan een kruis als wel aan een paal en dit folter werktuig was reeds bij de oude volken — de Egyptenaren Babyloniërs, Assyriërs, Perzen en Macedoniërs — in gebruik Zulk een paal noemden de Romeinen *crux*; hij liep van boven eenigszins puntig toe en de misdadiger werd er aan vastgena geld of ook, met de handen op den rug geboeid, er aan vast gebonden.

Zóó kruisigden de Assyriërs hun krijgsgevangen vijanden Zóó liet Darius na de inneming van Babylon 3000 van de aan zienlijkste burgers terechtstellen. En toen Alexander de Groot in het jaar 332 vóór Chr. na een hardnekkigen tegenstand van 7 maanden de stad Tyrus had ingenomen, liet hij aan beid zijden van een straat, over een mijl lengte, 2000 palen oprich ten en daaraan even zoovele inwoners der stad nagelen, en d monarch verlustigde zich in het gezicht van al die gekruisigden die, alsof ze boomen waren, den weg aan weerskanten flankeerden

De kruisstraf is altijd beschouwd als een schandelijke en ont eerende straf, die slechts aan misdadigers van de ergste soort aan slaven en overwonnen vijanden werd voltrokken, en waar aan een Romeinsch burger niet mocht onderworpen worden Met een dierlijk genoegen kon men er zich aan vergasten, da de ellendigen, die men ter kruisiging overgaf, op de ijzingwek kendste wijze den dood vonden. Vooral de Romeinen waren

met de kruisstraf kwistig. Te Jeruzalem pasten zij haar gedurig toe. Na den slavenopstand in 133 voor Chr. moeten zij op Sicilië niet minder dan 25000 slaven op die wijze ter dood gebracht hebben, en toen Jeruzalem door hen was ingenomen in het jaar 70 na Chr., waren al de heuvelen rondom Jeruzalem bedekt met kruisen, waaraan gevangen genomen Joden waren vastgehecht.

De Romeinen echter gebruikten niet slechts een paal, dien zij *crux* noemden, maar een paal met een dwarsbalk eraan, gelijk wij gewoon zijn ons zulk een folterwerktuig voor te stellen. Deze dwarsbalk droeg den naam van *patibulum*, terwijl met dit woord ook het geheele samenstel van den staanden paal en den dwarsbalk, dus het kruis in onzen zin, werd aangeduid.

In vroegeren tijd heerschte de gewoonte, dat de ter kruisdood verwezene slechts den dwarsbalk naar de plaats der terechtstelling had te dragen. Dáár aangekomen, was de in den grond geplante loodrechte paal reeds voor zijn ontvangst gereed. De veroordeelde werd nu met de handen aan den dwarsbalk gebonden of genageld, nadat zijn armen er langs waren uitgestrekt; daarna werd deze balk met den veroordeelde er aan, langs den staanden paal opgeheschen en aan dezen bevestigd. De voeten werden in dit geval meest aan den paal gebonden, ook al waren de handen aan den dwarsbalk gespijkerd. De nagels werden 't zij door het vlakke van de hand, 't zij ter hoogte van den pols door den arm gedreven; op de laatste manier scheen men de bevestiging steviger te achten.

Maar overigens was het gewoonte, dat de veroordeelde het gansche kruis — paal en daaraan verbonden dwarsbalk — naar de plaats des gerichts droeg. Het schijnt, dat dit ook met onzen Heiland het geval is geweest; we lezen toch, dat Hij zijn *kruis* droeg, en aan den dwarsbalk alleen werd de naam van kruis niet gegeven. — Het is het waarschijnlijkste, dat als de misdadiger op de plaats des gerichts was aangekomen, eerst het kruis in den grond werd geplant en vervolgens de veroordeelde opgeheven of opgeheschen werd, om ten slotte met de handen en de voeten aan het hout der schande genageld te worden. Opdat het lichaam eenigen steun zoude hebben werd somtijds een plankje aangebracht onder de voeten, waarop deze

eenigermate rusten konden, maar bij de Romeinen schijnt d
geen gebruik te zijn geweest.

Zich in te denken in de wreedheid van deze straf of in he
duldeloos lijden van den veroordeelde is ten eenenmale onmo
gelijk. Om het lijden eenigszins te verzachten gaf men de
gekruisigde een verdoovingsmiddel, gelijk ook aan onzen He
land gemirrede wijn werd toegereikt.

De vorm van het kruis was niet altijd dezelfde, en naarmat
de vorm verschilt, heeft men er ook een andere benaming aa
gegeven.

In de eerste plaats komt in aanmerking het *Latijnsche Krui*
dat uit een paal en een dwarsbalk bestaat, terwijl de laatste o
ongeveer twee derden van de hoogte des eersten is aangebrach
Het heeft den vorm † en draagt nog bijzonder den naam va
„crux immissa". Ontbreekt het gedeelte van den paal, dat bo
ven den dwarsbalk placht uit te steken, dan heeft het kruis d
gedaante van T en draagt het den naam van „crux commissa"
In dezen vorm wordt het ook wel *Antonius-kruis* genoemd
omdat de „heilige van Alexandrië", die als de vader van he
monnikenwezen kan worden aangemerkt, gewoonlijk met zul
een kruis wordt voorgesteld. Bij de Romeinen schijnt het eerst
genoemde, het „crux immissa" het meest in gebruik te zijn ge
weest; aan het boven den dwarsbalk uitstekende deel van de
paal werd dan het opschrift bevestigd en aan zulk een kruis i
ongetwijfeld ook de Heiland gestorven.

Verwant aan dit is het *Grieksche Kruis*, dat zich van he
Latijnsche Kruis hierin onderscheidt, dat de vier armen eve
lang zijn. +

Het *Andreas-kruis* bestaat uit een samenstel van twee schuin
geplaatste balken en heeft dus den vorm van de letter X. He
wordt genoemd naar den Apostel Andreas, die volgens de over
levering te Patras den marteldood zou gestorven zijn, en ge
kruisigd zou zijn geworden aan zulk een kruis met schuin-ge
plaatste balken omtrent 40 of 50 jaar na Chr.

Eindelijk — om van andere kruisvormen niet te spreken —
zij nog gewaagd van het z.g. *Gaffelkruis*, dat den vorm heef
van de letter Y, en bestaat uit een loodrechten paal met twe

omhoogloopende armen. Volgens het vermoeden van sommigen zijn de boosdoeners, die ter weerszijden van den Heiland terechtgesteld werden, aan zulk een kruis genageld geweest, zoodat dan ook in de Duitsche taal de woorden „Gabelkreuz" en „Schächerkreuz" dezelfde beteekenis hebben. „(Schächer" is een oud-Duitsch woord, dat „misdadiger" beteekent, en dat steeds gebruikt wordt voor de boosdoeners, die naast den Heiland gekruisigd werden). Toch komt het ook dikwijls in de Christelijke kunst voor, dat de boosdoeners voorgesteld worden aan een „crux commissa" en Jezus hangende aan een „crux immissa".

Maar welk een vorm het kruis ook had, het mocht dan de gedaante hebben van een Latijnsch of een Grieksch kruis, een Andreas- of een Gaffelkruis, het was en bleef een allerwreedaardigst, afschuwelijk en diep-onteerend folterwerktuig.

Het Kruis en de Legende.

Was het wonder, dat, waar de Verlosser der wereld den dood had ondergaan aan het hout des vloeks, dit afschuwelijkste aller folterwerktuigen een voorwerp van ongewone belangstelling zou worden? Dat het hun, die verloren gingen, een dwaasheid zou toeschijnen, maar daarentegen dengenen, die behouden wierden, een kracht Gods zou zijn?

Als een bewijs van de ergernis, die het Kruis verwekte bij de Heidenen; van de minachting, welke dezen, levende te midden van een prachtige natuur en in een vroolijke en wufte wereld, koesterden voor de Christenen, die een God vereerden, die aan een kruis gehecht was geweest, moge de afbeelding dienen, die bekend is onder den naam van „het spotcrucifix van den Palatijn", en die uit de eerste helft van de IIIe eeuw dagteekent. Deze afbeelding stelt voor een kruis, waaraan een *ezel* gehecht is, die door een geloovige wordt aangebeden.

Maar tegenover deze verachters van het Kruis stonden de breede scharen van hen, die de geheel eenige beteekenis van het Kruis erkenden, een beteekenis, die er toe leidde, dat het eens zoo verachte en verfoeide vloekhout door de volksverdichting tot een onderwerp van verhalen en legenden werd verheven.

Groot is het aantal legenden, die zich vastknoopen aan het Kruis en den Kruisweg des Heeren, — men denke aan die van den Wandelenden Jood — waarvan sommige zeer zinrijk zijn. Eenige daarvan zal ik hier mededeelen.

Toen de kruisdragende Christus op weg was naar Golgotha gebeurde het, dat een vrome Joodsche vrouw, *Veronica* (een samentrekking van Vera Ironica) genaamd, die later in Rome zou gestorven zijn, den Heiland, wiens aangezicht met bloed en zweet bedekt was, een doek toereikte om zich daarmede af te drogen. De Heere nam dien aan, en toen Hij den doek, die in drieën toegevouwen was, teruggaf, was zijn aangezicht daarop afgedrukt. Van deze drie afgedrukte beeltenissen werd er één naar Jeruzalem gezonden, één naar Rome, waar ze nog altijd in de St. Pieterskerk bewaard wordt, en één naar Spanje. De pausen Johannes VII en Gregorius XIII kenden den zweetdoek van Veronica wonderdadige werking toe en bewezen aan deze reliquie een bijzondere vereering.

Volgens een andere lezing zouden er vijf beeltenissen naar verschillende plaatsen gezonden zijn, hoewel dit moeilijk te rijmen is met de omstandigheid, dat de doek in drieën toegevouwen was. De stad Besançon, die ook in 't bezit van een der vijf beeltenissen zou gekomen zijn, zou in 1544 door den daar bewaard wordenden zweetdoek van een besmettelijke ziekte bevrijd zijn geworden, als gevolg waarvan een orde in het leven geroepen werd, de Broederschap van den heiligen Zweetdoek genaamd, door welke jaarlijks op den 3en Mei een processie naar de reliquie wordt ondernomen. Door de kunstenaars der christenheid, o. a. door Albrecht Durer en door den Nederlander Rogier van der Weijden is de zweetdoek van Veronica met het hoofd van den Christus als een geliefkoosd onderwerp voor hun schilderstukken gekozen, gelijk over 't algemeen zich de Veronica-beelden in de Middeleeuwen in eene groote populariteit mochten verheugen.

Deze geschiedenis van Veronica maakt één van de staties van den zg. Kruisweg uit. Niet tevreden met de gebeurtenissen, die de Heilige Schrift ons omtrent den weg naar Golgotha en het kruislijden vermeldt, heeft de overlevering of de gewijde verbeelding die met eenige legendarische gebeurtenis-

sen vermeerderd, die te zamen den Kruisweg vormen. Het getal en de opeenvolging der staties stonden gedurende langen tijd niet vast; in de XVe eeuw was dit getal zeven; in de volgende en in de XVIIe eeuw werd het tot veertien uitgebreid; deze veertien staties, zooals zij door de Congregatio Indulgentiarum zijn vastgesteld, zijn de volgende: 1. Jezus ter dood veroordeeld; 2. torst het kruis; 3. valt voor de eerste maal onder het kruis; 4. ontmoet zijn Moeder; 5. Simon van Cyrene helpt Jezus zijn kruis dragen; 6. Veronica droogt het aangezicht des Heeren af; 7. Jezus valt ten tweeden male onder het kruis; 8. troost de vrouwen van Jeruzalem; 9. valt ten derden male onder het kruis; 10. wordt van zijn kleederen beroofd en met gal gedrenkt; 11. wordt aan het kruis gehecht; 12. sterft aan het kruis; 13. wordt van het kruis afgenomen en in den schoot zijner Moeder gelegd; 14. Jezus wordt in het graf gelegd.

Een afbeelding van deze staties is in alle Roomsche kerken te vinden.

De „Via Dolorosa" of den weg, die door den kruisdragenden Christus zou betreden zijn, wijst men thans nog in Jeruzalem aan. Hij beslaat vier straten, eindigt in de Golgothakapel in de kerk van het Heilige Graf, en wordt op ieder Paaschfeest door duizenden pelgrims betreden. In deze kapel toont men drie gaten, waarin de kruisen geplant zouden zijn geweest. De middelste opening is voorzien van een zilveren plaat met het opschrift: Evenwel is God mijn Koning van ouds af, die verlossingen werkt in het midden der aarde (Ps. 74 : 12). Dit opschrift ziet op de in de Ve eeuw opgekomen meening, dat Golgotha het middelpunt der aarde vormt.

Ook van den krijgsknecht, die Jezus met een speer in de zijde stak, zoodat er bloed en water uit vloeide, heeft de legende zich meester gemaakt. Volgens deze was zijn naam *Longinus*, en was hij de eerste uit de heidenwereld, die het christendom omhelsde, om welke oorzaak hij tot heilige is verheven. Somtijds wordt hij voorgesteld dezelfde persoon te zijn als de hoofdman over honderd, die bij het kruis stond. Verder wordt van hem verhaald, dat hij blind was, en dat hij het gezicht

terug ontving, toen bij den stoot in Jezus' zijde de bloeddroppels hem in 't gelaat spatten.

Een andere zinrijke legende [1]) knoopt zich vast aan het Kruis van Golgotha. Deze heuvel bestaat uit een rotsgrond, die aan alle zijden glooiend oploopt en die kleine holen bevat, die tot diep in den bodem inboren. Nu bevindt zich, volgens het verhaal, onder den bodem van den heuvel het graf van Adam. Toen nu Jezus aan het Kruis hing, gebeurde het, dat een druppel van zijn heilig bloed op de aarde viel en door een der openingen in de rotshelling vloeide tot hij nederleek op Adam's gebeente en — zoo luidt de legende — toen eerst was de verlossing van zonde voleind, toen eerst waren de wonden, die de zonde alle eeuwen door geslagen had, geheeld, omdat het verlossend bloed van Christus nu doorgedrongen was tot hem, die 't eerst viel en omdat er nu genezing was aangebracht aan den wortel zelf, waaruit het gif der zonde ontsproten was.

Dit graf van Adam heeft men tot een kapel ingericht, onmiddellijk gelegen onder de Golgotha-kapel in de Heilige Graf-kerk.

Bekend is hetgeen de overlevering verhaalt van Keizer Konstantijn den Grooten, hoe hem op zijn grooten krijgstocht tegen zijn machtigen tegenstander Maxentius in het jaar 312, tegen het middaguur, een vlammend kruis verscheen onder de zon met het onderschrift „*In hoc signo vinces*". Sinds dien tijd droeg het *labarum*, d. i. de standaard van Konstantijn, den vorm van een kruis. Het roode of purperkleurige vaandel toch werd bevestigd aan een dwarsstang, die verbonden was aan een lans, en boven de dwarsstang stak een gedeelte van de lans uit, zoodat de kruisvorm ontstond.

Een in de Roomsche kerk zeer verbreide overlevering, waaraan veel gewicht gehecht wordt, is die van de *Kruisvinding*. Konstantijn's moeder, *Helena*, die wegens haar geringe afkomst door haar man Constantius Chlorus in 't jaar 291 verstooten

---

[1]) Ontleend aan „de Heraut" van 1 April 1906.

was, maar door haar keizerlijken zoon in haar waardigheid hersteld, deze Helena dan had in zekeren nacht een droomgezicht, waarin haar werd te kennen gegeven, dat zij een bedevaart moest doen naar Jeruzalem, om het verloren geraakte kruis des Heeren weer op te zoeken. Nu was door de Romeinen op den heuvel Golgotha en op de plaats van het heilige graf, die — gelijk ook de Schrift vermeldt — in elkanders onmiddellijke nabijheid lagen, een heidensche tempel gebouwd. In weerwil van dit bezwaar begaf de toen reeds hoog bejaarde Helena zich naar de heilige plaats, terwijl op bevel van Konstantijn de afgodstempel werd gesloopt. En ziet, wat gebeurt? Op de historische en gewijde plek vindt men in den grond drie kruisen, blijkbaar dat van Christus en die van de beide moordenaars, benevens eenige nagels. Maar hoe nu uit te maken welk van deze drie het kruis van den Heiland was? Men haalde een vrouw, die sedert lang aan een doodelijke ziekte leed; men liet haar de drie kruisen één voor één aanraken en ziet bij de aanraking van het derde kruis werd zij plotseling gezond. Dit was dus het gewijde voorwerp, waarnaar men zocht!

Volgens een andere lezing werden niet de drie kruisen in hun geheel gevonden, maar slechts brokstukken daarvan.

Het vervolg van de legende toch meldt, dat Helena een klein deel van het kruis benevens een nagel aan haar zoon te Constantinopel zond, en — zoo zegt men — het zou toch een schennende daad geweest zijn, welker mogelijkheid niet ondersteld mag worden, dat Helena het heilige kruis in zijn geheel gevonden en daarna uit elkander genomen zou hebben, om een deel daarvan aan haar zoon te zenden.

Hoe het zij, op de plaats der kruisvinding lieten Helena en Konstantijn in de jaren 326—335 een kerk bouwen, de Golgotha-kerk genoemd, waar het grootste deel van het heilige kruis, in een zilveren kist gesloten, bijgezet werd. Een afzonderlijke bewaker van den kostbaren schat werd er aangesteld; slechts met bijzondere vergunning van den bisschop mochten er kleine stukjes afgenomen worden, en toch werden deze in de gansche christenheid verbreid.

De Golgotha-kerk bestaat niet meer, maar bij het doen van

archaeologische onderzoekingen op den Olijfberg, die in den laatsten tijd zijn verricht, heeft men er de overblijfselen van opgegraven. Ook worden in het weergevonden graniet de indrukken van 's Heeren voeten nog vertoond.

Ten tijde van Keizer Heraclius, en wel in 't jaar 614, toen Chosroes II, koning der Perzen, met een groot leger in Syrië en Palestina viel, is het kruishout bijna een prooi der vlammen geworden. Jeruzalem werd grootendeels door brand vernield en met de stad ook de kerk, die boven het heilige graf was gebouwd. Een groote menigte christenen, onder wie vele priesters en nonnen, werd òf gedood òf als slaven verkocht. Bisschop Zacharias werd gevangen naar Perzië gevoerd, het heilige kruis en een menigte gouden en zilveren vaten werden geroofd. Met moeite redde de priester Nicetas de lans, waarmede de zijde des Heeren was doorboord en de spons, waarmede men Hem den edik had toegereikt; deze reliquieën kon hij nog ijlings naar Konstantinopel zenden. De treurmare hiervan bracht de geheele christenheid in de grootste verslagenheid. Een Palestijnsche monnik, met name Antiochus, klaagde als een andere Jeremia over deze noodlottige gebeurtenis in zijn boetpredikaties. Heraclius zond in zijn wanhoop boodschappers naar Chosroes om den vrede af te smeeken. Het antwoord luidde: „De Romeinen hebben op geen vrede te rekenen, zoolang zij een gekruisigden mensch voor God houden en weigeren om de zon te aanbidden". Hierop begon Heraclius in vertrouwen op den Gekruisigde een nieuwen veldtocht. In Armenië troffen de legers samen; de overwinning was aan de zijde van de christenen; in 't jaar 624 volgde een tweede overwinning, in 't jaar 625 een derde, die de macht van den vijand geheel ter neder wierp. Siroes, die Chosroes opvolgde, sloot vrede met Heraclius en gaf aan alle gevangenen de vrijheid, alsmede al het geroofde, waaronder ook het kostbare kruishout, terug. Toen Heraclius in 't jaar 628 als overwinnaar zijn intocht deed in Konstantinopel, werd het openlijk voor hem uitgedragen. In de lente van het volgende jaar bracht hij het zelf naar Jeruzalem terug in gezelschap van den patriarch Zacharias, wien hij zijn bisschoppelijken zetel teruggaf. Sedert de Ve of stellig sinds de VIe eeuw viert de Latijnsche kerk het feest van de

Kruisvinding op den 3en Mei, de Grieksche viert het feest der Kruisverheffing, waarmede de laatstvermelde gebeurtenis bedoeld wordt, op den 14en September.

Toen in 633 Omar, de tweede na Mohammed, Palestina bedreigde, liet Heraclius het heilige kruis naar Konstantinopel brengen. Drie jaar later werd Jeruzalem door de Mohammedanen veroverd en bleef gedurende 463 jaren in hun bezit, tot de kruisvaarders het in 1099 weder innamen. Hoewel Omar den christenen de vrije uitoefening van hun godsdienst toestond en het heilige graf niet verstoord werd, bleef het heilige kruis te Konstantinopel en werd daar in hooge eere gehouden. In een mooie houten kist werd het daar bewaard. Slechts op de laatste drie dagen van de stille week werd deze geopend, en het heiligdom aan de geloovigen ter vereering getoond: op Witten Donderdag aan den keizer en zijn hofstaat, op Goeden Vrijdag aan de keizerin en haar hofstaat en op Zaterdag vóór Paschen aan de geestelijkheid en het geheele volk.

Helena moet ook een deel van het kruis naar Rome gevoerd hebben, waar het in een zilveren met edelgesteenten versierde kist bewaard wordt in een kerk, door Konstantijn gebouwd. Deze kist was een tijd lang in vergetelheid geraakt, tot ze door paus Sergius I (687—701) weder ontdekt werd. Sinds dien tijd wordt het heilige kleinood jaarlijks op het feest van de kruisverheffing aan het geloovige volk ter vereering getoond. *)

Nog meldt de overlevering, dat nadat Helena het ware kruis teruggevonden had, Konstantijn de Groote de kruisstraf in het Romeinsche Rijk afschafte.

Het Kruis en het Bijgeloof.

In het voorgaande hebben wij gezien, dat, volgens de legende, keizerin Helena een deel van het door haar gevonden kruishout benevens een nagel aan haar zoon Konstantijn te Konstantinopel gezonden heeft, terwijl het andere deel, dat op de vindplaats bleef, in een daartoe gestichte kerk als een kostbare reliquie werd vereerd. Van dat gedeelte, dat naar Konstantino-

(*) Geschichtliche Mittheilungen über die Heiligthümer der Stiftskirche zu Aachen.

pel verhuisd is, heeft men, speculeerende op het bijgeloof d menigte, een schromelijk misbruik gemaakt. Duizenden stuk daarvan zijn overal heen verspreid geworden; en werd e formeele handel in gedreven en de stukjes hout werden vo goeden prijs verkocht. Velen toch wenschten een deel — was het ook nog zoo klein — van het kruis des Heeren te b zitten om er een voorwerp van vereering van te maken. E gevolg hiervan is, dat de echtheid van duizenden stukjes, c overal gevonden worden, in twijfel getrokken wordt, zelfs do hen, die overigens aan de waarheid van het verhaal der kru vinding vasthouden.

In de kerkschatten van verschillende voorname kerken b waart men als kostbare reliquie een of meer exemplaren v een gouden of zilveren kruis, waarin een stukje van het heilig kruishout is besloten. Men vindt in de St. Pieterskerk te Ron zulk een stukje van het ware kruis, dat Konstantijn de Groo altijd bij zich droeg en dat jaarlijks op Paaschmaandag aan h volk vertoond wordt. Het was toch na de IVe eeuw, waarin h kruis des Heeren wedergevonden was, de gewoonte geworde dat men zulk een splinter, in goud gevat, altijd om den ha bij zich droeg. Ook keizer Karel V had die gewoonte en h sieraad, van hem afkomstig, wordt in den kerkelijken schat Weenen bewaard. Hetzelfde wordt verhaald van Keizer Kar den Grooten, wiens borstsieraad, dat een stukje van het heilig kruis bevat, dat altijd door hem gedragen werd en dat ook met he is bijgezet, maar later uit zijn graf genomen is, in de Domker te Aken wordt bewaard. In deze kerk vertoont men nog ve schillende andere stukjes van het heilige kruishout. Dikwij kwam het voor, dat de pausen dergelijke kostbaarheden aa vorsten en voorname personen als geschenk vereerden. Oo de Nieuwe Kerk te Amsterdam bezat bij haar voltooiing i 't begin der XVIe eeuw een groot zilveren kruis, dat zulk ee stukje hout bevatte.

Aan sommige van dergelijke reliquieën wordt wonderdadig kracht toegekend. Zoo vertoont men te Weenen een stukje va het kruishout, dat bij een vreeselijken brand behouden bleef e ongeschonden uit de puinhoopen te voorschijn kwam.

Iets dergelijks wordt verhaald van een reliquie, die behoord

aan de Groote Kerk te Dordrecht. Deze kerk was in de XVe eeuw in 't bezit gekomen van een stuk van het ware kruis. Velen echter wilden aan de echtheid daarvan niet gelooven en trokken er de schouders voor op. Om deze twijfelaars te overtuigen lieten de kerkmeesters een groot vuur aanleggen en in tegenwoordigheid van verschillende geestelijke heeren en een groot aantal poorters wierp men het heilige hout in den brandenden vuurpoel. En nadat men het daar geruimen tijd had laten liggen, werd het er ongedeerd uit genomen: het had niet de minste verandering ondergaan.

Aan nog zwaardere proef zou deze reliquie blootgesteld worden bij een brand, die in 1457 te Dordt woedde, en die ook de Groote kerk voor een groot deel vernielde. Vier dagen lang duurde de brand en nu vermelden verschillende kronieken uit dien tijd het wonderlijke geval, dat het kruishoutje, welks afmetingen nauwkeurig worden aangegeven, ongedeerd uit den vuurgloed te voorschijn kwam. Het goud en het zilver, waarin het besloten was, waren gesmolten, het hout echter was behouden gebleven. Ter gedachtenis aan dit mirakel werd in 1458 de processie van het Heilige Hout ingesteld, die jaarlijks op St. Pieters- en Pauls-dag werd gehouden. Ze bestond uit een schitterenden stoet, waaraan kerkelijke en stedelijke overheden, schutters, hellebardiers en een onafzienbare menigte van burgers deelnamen, en die onder het gelui der klokken de stad doortrok. Bovendien werd de reliquie jaarlijks op Goeden Vrijdag en op Paschen aan het volk vertoond. Later is dit wonderbare stukje hout verdwenen, en niemand kan zeggen waar het gebleven is.

Ook de nagel, dien Helena op Golgotha gevonden en aan Konstantijn gezonden zou hebben, en die nu te Rome in de kerk van het heilige Kruis bewaard wordt, is een voorwerp van bijgeloovige vereering geworden. Hij is 13 c.M. lang, is driehoekig van vorm en heeft een ronden kop. Een dergelijke nagel wordt te Weenen bewaard, die volgens de overlevering de rechterhand van Jezus aan het Kruis doorboord heeft, en die door Keizer Koenraad III op zijn helm moet gedragen zijn. Hij is gevat in een monstrans, die op de kostbaarste wijze met goud

en edelgesteenten is versierd. Nu doet zich het merkwaardi
geval voor, dat men op verschillende plaatsen een nagel v
het kruis van Christus vertoont. Verondersteld al, dat al de n
gels van dit kruis teruggevonden waren, dan zouden het er to
nooit meer dan vier kunnen zijn, terwijl het aantal plaatse
waar men zulk een voorwerp bewaart, veel grooter is dan vi
Deze tegenstrijdigheid wordt aldus verklaard. De echte nag
van het kruis des Heeren wordt te Rome bewaard; maar v
dezen nagel heeft men de punt afgevijld en in andere nage
die men nauwkeurig naar het model van den „echten" nag
heeft vervaardigd, is een deeltje van dit ijzervijlsel ingewer
De vereering, die men aan deze nagemaakte nagels als reliqu
bewijst, geldt dus niet het voorwerp zelf, maar het ijzerdeelt
dat er in gewerkt is.

Nog wordt hiermede in verband gebracht de vorstenkro
van Lombardije, in de VIIIe eeuw vervaardigd. Deze bestaat u
een gouden platten ring, ongeveer 7,5 c.M. breed en rijk m
edelgesteenten versierd. Maar aan de binnenzijde daarvan b
vindt zich een dunne ijzeren ring en van dezen wordt beweer
dat hij vervaardigd is uit een nagel van het kruis des Heere
Van daar de benaming „ijzeren kroon".

Ook bij de Godsgerichten of ordaliën der Middeleeuwen spe
het Kruis een rol. Zooals men weet, waren dit proefneming
om zich van de schuld of de onschuld van een aangeklaagde
overtuigen. Nu behoorde hiertoe ook het *tweegevecht.* Do
de Westgothen werd het te paard uitgevoerd, waarbij vermo
delijk de speer als wapen werd gebruikt; bij de overige stan
men deed men het te voet en maakte daarbij gebruik van h
zwaard. Wie bij zoo'n tweegevecht het onderspit dolf, we
als de schuldige aangewezen. De kerk der Middeleeuwe
wier streven het was deze ruwe en bloedige tweegevechten
te perken, stelde daarvoor — inzonderheid wanneer het pe
sonen gold, die niet tot den krijgsmansstand behoorden, of d
niet met de wapenen waren vertrouwd — de *Kruisproef*
het *Kruisgericht* (judicium crucis) in de plaats. Deze vorm v
Godsgericht bestond hierin, dat de beide tegenstanders zich m
uitgestrekte armen voor een kruis plaatsten; hij die de arm

het eerst liet zakken, had het pleit verloren en werd als de schuldige aangemerkt.

In de Middeleeuwen en ook in de jaren, die daarop volgden, heeft men steeds aan het kruis geheime krachten toegeschreven — de kruisproef is er een voorbeeld van. Door velen werd het als een soort amulet beschouwd en als een middel om de booze geesten af te weren. Ja tot op den tegenwoordigen tijd toe heeft dit bijgeloof stand gehouden. In Roomsche landen kan men dit elk oogenblik opmerken; men ziet daar kruisen (of ook kruisbeelden) opgericht tot bescherming van het land en het veldgewas, dikwijls op de punten, waar twee wegen elkaar kruisen. Men vindt ze op plaatsen, waar een ongeval heeft plaats gehad: andere zijn opgericht „ter eere Gods" of als een soort zoenoffer voor gepleegde zonden of ook als grensteeken, omdat men van de veronderstelling uitging, dat niemand de heiligschennis zou plegen, om zulk een kruis te verplaatsen.

In deze streken en ook in Twenthe treft men op het platte land herhaaldelijk kruisen aan aan de gevels van huizen en schuren, boven huis- en staldeuren, of in de daken, uit pannen van andere kleur samengesteld. In Twenthe vindt men deze kruisen ook met ouwel en kelk verbonden. Deze worden dan vernieuwd op Walpurgisdag, d. i. den 1en Mei, zijnde de dag van Walpurgis' heiligverklaring, die als de beschermvrouw tegen de tooverkunsten der heksen wordt vereerd.

Bij de invoering van het christendom werd van de bijgeloovigheid van het volk partij getrokken om heidensche gebruiken om zoo te zeggen te „kerstenen". Men trof toen op verschillende plaatsen heilige boomen aan, die een voorwerp waren van heidensche vereering. Sommige van deze boomen werden door de predikers van het christendom omgehakt, maar andere werden „gekerstend" door er een heiligenbeeld of een kruis aan te bevestigen, waarop dan de vereering overging. De boom bleef dan behouden en alzoo werd de gevoeligheid van het volk ontzien.

Hier en daar treft men boomen aan, waaraan genezende werking werd toegeschreven. Hij, die met een ziekte behept was, sloeg een spijker of stak een speld in den boom, waardoor de

ziekte op den boom werd overgedragen. Ook dit gebruik, d
van heidenschen oorsprong is, werd gechristianiseerd door h
oprichten van een kruis in de nabijheid van zulk een boom
De bijgeloovige zieken, die de hulp van den boom niet dur
den aanvaarden, vonden dan gelegenheid door het indrijve
van spijkers of spelden in het kruis van hun krankheid verlo
te worden.

Het Kruis als Symbool.

Hebben we gezien, dat het kruis een belangrijke rol speelt i
de legende en in het bijgeloof, gelukkig is het, dat er kan ge
wezen worden op een meer ideale wijze, waarop het in he
cultuurleven is opgetreden, nl. als *symbool*.

Het is een karaktertrek van alle volken in alle tijden gewees
om door middel van symbolische voorstellingen uitdrukking t
geven aan zijn godsdienstige gevoelens. En dat wij Gerefor-
meerden ons zoo ten eenenmale onthouden van alles wat o
symboliek gelijkt is, naar onze meening alleen toe te schrijve
aan de reactie, die ontstaan is uit den strijd tegen de Roomsch
kerk, die op zulk een schromelijke wijze het symbool heeft
misbruikt. Bij onzen eeredienst zijn het water bij den heilige
Doop en het brood en de wijn bij het heilig Avondmaal —
afgezien van hun sacramenteele beteekenis — de eenige sym-
bolen, die in gebruik zijn. Bij ons zijn de eenvoud en sober-
heid tot het uiterste gedreven, en hoe prijzenswaardig dit oo
zij, dringt zich toch de vraag bij ons op, of het uitbannen va
alle symboliek, dat daarmede gepaard is gegaan, geen al t
groote nuchterheid en kunsteloosheid heeft ten gevolge gehad

Ook de eerste christenen voelden zich tot het aanwende
van symbolen geneigd. Wars van de heidensche kunstuitin-
gen, waaraan zij ontkomen waren, hadden zij behoefte om o
eigene wijze uitdrukking te geven aan hun godsdienstig ge-
voel. Afkeerig als zij waren van de antieke heidensche weel-
derige pracht, in eenvoud en soberheid hun sterkte zoekend
wetende, dat de Heere in geest en waarheid gediend wil wor-
den, gaven zij door eenvoudige symbolische voorstellingen
uiting aan hun naief, godsdienstig kunstgevoel.

In de katakomben, die onderaardsche labyrinthen, waar de christenen hun dooden bijzetten, en waar zij samenkwamen om de vervolgingen te ontgaan, treffen wij de eerste sporen dezer symbolen aan, die — in hoe geringe mate dan ook — het ernstige, strenge, duistere karakter van deze sombere verblijven der dooden moesten verzachten.

Als zoodanig komt in de eerste plaats in aanmerking het monogram van Christus, bestaande uit de Grieksche letters XP, naast elkander of door elkander geplaatst. Vervolgens de Grieksche letters AΩ, welke beide symbolen ook veelvuldig op sarcophagen zoowel als op huisraad werden gevonden. Ook treffen we dikwijls het woord *Ichthus* aan en, in overeenstemming daarmede, het beeld van een visch. Voorts waren geliefkoosde voorstellingen: het Schip als symbool van de Kerk; de Driehoek, die de Drieëenheid; het Anker, dat de Hoop; de Palm, die de Overwinning; de Lelie, die de Reinheid; de Leeuw, het Lam of een Herder, die Christus moesten voorstellen; de Slang als een symbool van den Booze of den Verleider; de Pauw als zinnebeeld van de Onverderfelijkheid.

Maar één symbool was er, dat met geesdrift aanvaard, de eeuwen door heeft stand gehouden en, wat er ook in onbruik mocht geraken, zich tot den huidigen dag toe heeft gehandhaafd: het is het symbool van het Kruis!

De christenen, die er van doordrongen waren, dat aan het Kruis het offer van Christus, dat immers het middelpunt is van het Genadeverbond, was volbracht, verhieven het Kruis tot het heilig symbool van den christelijken godsdienst. Het kruishout eens zoo vervloekt en veracht, werd het teeken der eere, dat de vervolgden met nieuwe kracht bezielde en de wankelmoedigen aanvuurde met nieuwe geestdrift.

Men heeft dikwijls beweerd, dat het christelijke kruissymbool aan de heidenen zou ontleend zijn. Een weerlegging daarvan zou een afzonderlijke verhandeling eischen. Ik wil er hier alleen dit van zeggen, dat het al heel vreemd zou wezen, dat het voornaamste christelijke symbool zou overgenomen zijn van een godsdienst, die zoo principiëel en vijandig mogelijk tegen de christelijke religie overstond,

Het Kruis als figuur, hetzij dan geschilderd of plastisch uit gevoerd, komt als symbool niet zoo vroeg voor als gemeenlijk wordt ondersteld. Er is zelfs geen enkel bewijs voor, dat het als zoodanig opgetreden zou zijn vóór den tijd, dat Konstantijn de kruisstraf afschafte, hetgeen — gelijk wij gezien hebben — zou geschied zijn na de kruisvinding.

Als voorlooper van het kruissymbool kan het monogram van Christus beschouwd worden, dat — zooals reeds is opgemerkt — bestond uit de ineengestrengelde Grieksche beginletters XP van den naam Christus, en dat als afkorting daarvan werd gebruikt. Sedert het begin der IVe eeuw — nauwkeuriger sinds het jaar 331 — kwam dit teeken meer zelfstandig als symbool in zwang. Straks werd het met het eigenlijke kruis gecombineerd, tot het na eenige overgangsvormen in het begin van de Ve eeuw verdrongen werd door het gelijkarmige of Grieksche kruis, waarmede de zuivere kruisvorm zijn intrede deed, en dat later gevolgd werd door het „crux commissa" T en het „crux immissa" †. Het kruis, nu niet meer gehuld in de windselen van het monogram en zelfstandig optredende, begint in den loop der Ve eeuw in de christelijke symboliek een eereplaats in te nemen. Evenals het monogram komt het ook verbonden met andere emblemen voor. [1])

Hoezeer het christelijk bewustzijn in het godsdienstig en burgerlijk leven van de christenen der eerste eeuwen was ingedrongen bewijzen de voorwerpen van huiselijk gebruik, die veelvuldig de bovengenoemde christelijke symbolen vertoonen, en waaronder het monogram en het kruis een belangrijke rol spelen. Tot die voorwerpen behooren de z.g. goudglazen, welker bodem van een symbolische voorstelling was voorzien. Zij werden gebruikt bij gastmalen en agapen, opdat hij, die er uit dronk, bij of na het ledigen van het glas deze voorstelling zou zien en daardoor aan de geestelijke dingen zou worden herinnerd.

Hiertoe behooren de lampen, die van terra cotta, brons of zelfs van edele metalen vervaardigd werden. De christenen hadden de lampen wel noodig bij het begraven hunner dooden

---

[1]) De voorstelling van den geleidelijken overgang van het monogram tot den kruisvorm moest hier, tot mijn leedwezen, wegens typografisch-technische redenen achterwege blijven.

in de donkere holen der katakomben, (*) en dat zij er toe neigden ze van de gebruikelijke christelijke symbolen te voorzien, kan ons niet verwonderen. Zeer gewild was de gewoonte om in de kerken de lampen op te hangen aan de armen van een kruis.

Ook de munten, die ten tijde van Konstantijn en daarna geslagen werden, vertoonden de gebruikelijke kruissymbolen.

Verder behooren daartoe de gouden of zilveren ringen, die aan oor of hals, arm of vinger gedragen werden, en die een steen bevatten, welke van allerlei christelijke symbolen was voorzien; onder deze bekleedden weer kruis en monogram een voorname plaats. Zelfs op de schrijfstiften, op de „tesserae", dat zijn voorwerpen, die dienden tot onderpand van vriendschap, op de gespen, waarmede de christinnen zich het haar opstaken, ja tot op de kammen en andere toiletartikelen van de dames toe, vindt men het monogram en het kruis, nevens andere symbolen aangebracht.

Wanneer de liefde tot het christelijk embleem zóózeer in het hart van het volk leefde, zóó in het volksleven was ingedrongen, dat zelfs eenvoudige dingen van huiselijk gebruik er mede werden versierd, hoe moest dit dan niet in nog veel sterkere mate het geval zijn met die voorwerpen, die bij den eeredienst een plaats bekleedden of die in het kerkgebouw onmisbaar waren! Het spreekt dan ook als van zelve, dat de schalen en bekers, die bij het avondmaal in gebruik waren, van het geliefkoosde teeken werden voorzien, zelfstandig aangebracht of ook in verband met het Lam en andere symbolen, waarop reeds door mij gewezen is. Hetzelfde was het geval met het avondmaalsbrood en de latere hostie, die, beide rond van vorm, van Grieksche en Andreas-kruisen waren voorzien. Deze gewoonte heerscht nog onder de Coptische christenen in Egypte. F. Lion Cachet verhaalt in „Het Land mijner Vaderen", dat hem in een Coptisch kerkgebouw te Calioub een rond avondmaalsbroodje gegeven werd met 12 Andreas-kruisen, binnen een randschrift in Coptische letters er op gebakken.

Evenzoo vertoonden de wierookvaten, die reeds vroegtijdig bij de christenen in gebruik kwamen, en die van brons of zelfs

---

(*) Na het jaar 409 werd er in de katakomben niet meer begraven.

van goud vervaardigd waren, veelal het monogram of het kru
In hetzelfde geval verkeerden de reliekhouders. Al zulke vo
werpen waren dikwijls keizerlijke geschenken, die aan versch
lende kerken vereerd werden, waaruit zich hun kostbaarhe
laat verklaren. Zoo zond keizer Justinianus aan de Pietersk
te Rome rijk met edelgesteenten bezette kruisen.

De altaren, die al vroeg bij de christenen in gebruik kwam
werden met een kruis gesierd; hetzelfde symbolische ornam
of wel het monogram tooide de priesterkleeding, die zich sed
de VIe eeuw ontwikkeld had; als processiekruis, meest uit k
per vervaardigd en aan een stang gehecht, ging dit symbool
feestelijke optochten der geloovigen voor. Dragen de bissch
pen en abten een kromstaf als teeken hunner waardigheid, da
bij duidende op hun herderlijk ambt, alleen de staf der paus
is van een kruis voorzien.

Nooit heeft het Kruis als symbool meer geestdrift verwe
nooit is het krachtiger in het volksleven ingedrongen dan t
tijde van die machtige volksbeweging, die aan het Kruis zel
haar naam heeft ontleend, en die bekend is onder den naa
van de Kruistochten.

Opgewekt door de welsprekende prediking van het land doo
trekkende monniken, sloten de menschen zich bij tienduizende
aan bij de optrekkende scharen, die henentogen naar Palestin
om het Heilige Land en het Graf des Verlossers te ontweld
gen aan de schennende handen der Saracenen. Het Kruis
planten daar waar de Halve Maan haar triomfen vierde wa
het ideaal, dat allen voor oogen zweefde, en daarom kree
ieder, die deelgenoot was van den heiligen tocht, een onde
scheidingsteeken, bestaande uit een kruis van rood laken, d
op den schouder van den mantel of op de borst van den lij
rok werd gehecht. Onder het uitroepen van het devies „Go
wil het" en onder het schallen van de krijgsklaroen trokken z
heen de edellieden, de vrijen en de kooplieden, zoowel als d
lijfeigenen, handwerkslieden en verongelukte zwervers, alle
aangevuurd door het heilig symbool, dat elken kruisvaarde
tooide. Nooit tevoren was van het teeken des kruises zó
algemeen en zóó geestdriftig gebruik gemaakt; de edelsten e

de geringsten waren er van voorzien, ja de ridders sierden hun harnassen, helmen, zwaarden, lansen en schilden, zelfs de zadels hunner paarden met het geliefde kruissymbool!

Met en door de kruistochten ontstaan zijn de *geestelijke ridderorden*, wier leden — kruisridders genoemd — het als het hoogste ideaal van den ridderzin beschouwden om zich als schutsheeren van het Kruis te onderscheiden.

Zij waren vier in getal: 1o. De *Tempelridders* of *Tempeliers*, die zich ten doel stelden om den pelgrims, die ter bedevaart optrokken naar Jeruzalem behulpzaam te zijn en te beschermen tegen de roofzieke Saraceensche benden. 2o. De *Johannieters* of *Malthezer-ridders*, die zich tot taak stelden om de vele arme en kranke pelgrims, die in de Heilige Stad aan ellende en ziekte ten prooi waren, te verzorgen en te verplegen. 3o. De *Orde van den Heiligen Lazarus*, die er zich op toelegde om de melaatschen te verzorgen. 4o. De *Marianen* of *Ridders der Duitsche orde*, wier werkkring zich meer uitstrekte tot het verzorgen van de Duitsche pelgrims. De tegenwoordige Ridders van de Duitsche Orde, Ballije van Utrecht zijn er nog het uitvloeisel van. Welnu, de leden van deze onderscheidene orden, die de genietingen der wereld verzaakten om hun leven Christus te wijden, de heilige kerk te beschermen, en de ridderdeugd te paren aan de werken der barmhartigheid, hadden grooten eerbied voor het kruissymbool. Het kruis, gehecht op hun mantels, was het bezielende merk- en veldteeken, dat hen onderscheidde, en zij zijn het, die er veel toe bijgedragen hebben, dat nog tegenwoordig het kruissymbool in de wapenkunde en de heraldiek zulk een ruime plaats beslaat. Het Kruis is een eereteeken gebleven: immers hebben de insignes van de wereldlijke ridderorden, die later door de vorsten der christenheid zijn ingesteld, en die als een navolging van de geestelijke ridderorden der Middeleeuwen zijn te beschouwen, nog altijd tot grondvorm meest het Grieksche, soms ook het Latijnsche kruis; alleen het Fransche „Legioen van eer” maakt daarop een uitzondering. En allen, wier borst het eerekruis siert, zijn even zoovele getuigen van de ruime plaats, die het kruissymbool nog in den tegenwoordigen tijd in het cultuurleven inneemt!

Ja meer nog. In de heraldiek, in de stads- en rijkswap van vele christenlanden treedt het Kruis als wapenfiguur op evenzoo in talrijke familiewapens, op verschillende wijzen variëerd. Zoo vertoont het wapen van Amsterdam drie zi ren Andreas-kruisen op een zwart veld; dat van de stad Utre dat van Zwitserland en evenzoo dat van Italië en Denemar een zilveren kruis op een veld van rood; dat van de stad Zw en evenzeer dat van Griekenland een zilveren kruis op een v van blauw; dat van het Russische Rijk vertoont wederom Andreas-kruis.

Ook de vlaggen van verschillende naties vertoonen hetzel symbool. De Engelsche „Union Jack" voert twee Andre kruisen en een Grieksch kruis. De Deensche rijksbanier, „Danebrog" genoemd, is rood en draagt een wit kruis, we vaan — volgens de overlevering — op den 15en Juni 1219 den Hemel daalde na het vurig gebed van Koning Walder II, die zich met zijn leger in groot gevaar bevond en daa de overwinning behaalde.

Ook de christenvorsten handhaven tot den huidigen dag symbool van het Kruis. Telkens wanneer de standaard onze Koningin geheschen is, wappert het kruis van Nassau blauw fier en vrij in de lucht. De kronen, die de vors dragen, hebben — met uitzondering alweer van die van voormalige Fransche vorstenhuizen van de Bourbons en Orleansen — een kruis tot bovenste versiering. Mede is het geval met een ander attribuut van de vorstelijke waard heid, nl. den rijksappel, dien keizers en koningen, wanneer in kroningsornaat verschijnen, in de linkerhand houden. Re de Romeinsche keizers bedienden zich van dit embleem; hen bestond het uit een bal, die bekroond werd met het be van Nike, de godin van de Overwinning. De keizers en kon gen van de christenheid hebben dit attribuut overgenom maar tegelijk het beeld van de heidensche godin vervang door het symbool der christenheid, nl. het Kruis; daarmede bewust of meer of min onbewust — te kennen gevende, alle vorsten regeeren bij de gratie Gods, en dat alle knieën óók die der vorsten — zich eenmaal buigen zullen voor He die gestorven is aan het kruis, welks beeld zij dragen!

RECENSIËN.

Dr. H. Bavinck. **Christelijke Wereldbeschouwing.** Tweede Herziene druk.
Kampen. J. H. Kok. 1913.

Meermalen was ik in de gelegenheid dit boek, een van de itnemendste en „folgenreichste" werken die Prof. Bavinck gechreven heeft, bij studenten aan te bevelen. In groote lijien, op heldere en duidelijke wijze behandelt deze groote wijseer-theoloog hier enkele hoofdproblemen van onze Christeijke levens- en wereldbeschouwing.

Het was mij dan ook bizonder aangenaam te mogen veriemen dat de eerste druk sinds geruimen tijd was uitverkocht n een tweede editie het licht moest zien. Op zichzelf is het en verblijdend verschijnsel dat er meer belangstelling komt oor wijsgeerige vragen en aan de metaphysica een plaats wordt egund, maar vooral moet het ons tot dankbaarheid stemmen lat er notitie genomen wordt van hetgeen Christelijke denkers ver philosophische problemen publiceeren.

Aan elk man van studie, in 't bizonder aan de eerste-jaarsnenschen van alle faculteiten, beveel ik dit werk met aandrang aan.

T. HOEKSTRA.

Gereformeerd Protestantisme. Drie lezingen door Dr A. S. E. Talma. Uit zijne schriftelijke nalatenschap uitgegeven door Dr P. J. Kromsigt. *Amsterdam*, Firma B. van der Land, 1913.

Aan Dr Kromsigt komt toe een woord van zeer hartelijken dank, dat hij „met welwillende toestemming van Mevrouw de Weduwe Dr A. S. E. Talma—Thomassen à Thuessink van der Hoop" deze voortreffelijke lezingen, die ik met bijzonder genoegen en hartelijke instemming geheel gelezen heb, uitgaf.

Wij kennen als theologen allen wijlen Dr Talma uit zijne blicatie's in „de Theologische Studiën" als een man van gr geleerdheid en ernstig nadenken. Welnu uit deze drie lezi met de aanteekeningen proeft gij ook den geleerde, die mer jacht maakt op effect maar een doorwrocht en helder toog aan uwe overweging aanbiedt. Door veel strijd k Dr. Talma allengs terug van het „ethische" standpunt. Oo deze voordrachten staat hij met beide voeten op de ger meerde en anti-revolutionaire beginselen.

In de eerste lezing staat de Spreker stil bij de twee be selen der moderne wereld- en levensbeschouwing n.l. de n rialiseering van het menschelijk bestaan en de materialisti wereldbeschouwing; in de tweede doet hij zien het na verband tusschen het ongeloof en de revolutie; terwijl h de derde een antwoord geeft op deze vragen: „Is er in geschiedenis der Christelijke Kerk eene revolutionaire beweg aan te wijzen, zooals die in het *maatschappelijk* leven der derne volken zich vertoont? Zoo ja, welke van die beid dan de oudere: is de revolutionaire beweging, uit de maatsch pij doorgedrongen in de kerk, of is zij omgekeerd eerst gekomen in de kerk, en daarna overgegaan op de maatsch pij?"

De druk is helder en de uitvoering goed. Slechts komt blz. 39—40 een hinderlijke zetfout voor.

Moge de opmerking, dat in de 19de eeuw ook de orthodo der Utrechtsche hoogeschool geen „weerstand heeft gebo aan de opkomende heerschappij der staatkundige revolutie ginselen," vele Christenen, die zich thans nog van het Ca nisme afkeeren, tot nadenken brengen (blz. 19).

Overwogen worde ook de waarschuwing, dat de bedien des Woords zal schade lijden, wanneer de predikanten zoov tijd en aandacht geven, aan hetgeen hiermede niet rechtstre in verband staat, als volgens velen eisch des tijds is (blz.

Uit de lezingen zelf kreeg ik geenszins den indruk — Kromsigt houde mij deze broederlijk bedoelde kritiek ten goe — dat Dr Talma instemmen zou met eene toelichting, die Kromsigt op blz. 53 geeft. Immers teekent Dr K. bij d woorden van Dr T. „de kerk is niet een priesterkerk,

en staatskerk en ook niet een volkskerk" (blz. 53) — aan: de itdrukking „volkskerk wordt hier blijkbaar genomen niet in eformatorischen, maar in modernen zin, waarbij volk en kerk vorden vereenzelvigd en leervrijheid als beginsel van zulk eene volkskerk" wordt aanvaard". (aanteekening op blz. 53).

HONIG.

Waarom het gaat in de vraag Modern of Orthodox? door F. J. KROP, pred. te *Rotterdam*, 3e druk. *Utrecht*. G. J. A. RUYS. 1913.

Bij zijn vertrek naar Rotterdam gevoelde Ds. Krop zich gerongen deze brochure aan de gemeente van Zwolle aan te ieden. Zij bedoelde meer klaarheid te brengen in hare zienswijzen, verhoudingen en toestanden, wijl voor vele Hervormden e verschilpunten verzacht, de tegenstellingen versleten en de roote vraagstukken vervaagd waren. Blijkbaar heeft Ds K. iermede een nuttig werk verricht. Immers verscheen binnen jaren reeds de 3e druk. Ik las deze brochure reeds vroeger n herlas ze nu nog eens. En dat met hartelijke instemming. chtereenvolgens wordt het oordeel der modernen over Jezus, e zonde, de verlossing, den persoonlijken God, het wonder, et gebed en de voleinding der eeuwen (deze volgorde is niet nberispelijk) in het licht gesteld. Van belang zijn ook de vele anteekeningen. En typeerend is, wat in de voorrede voor deze ditie wordt meegedeeld. De toon is waardig, de stijl levendig n de betoogtrant helder. Op blz. 41 en 46 bleef een drukout onverbeterd. De wensch van den Schrijver, dat door zijn oekske vele „gematigd orthodoxen" en modernen leeren mogen nvoorwaardelijk te buigen voor het Woord, worde vervuld!

HONIG.

Karakter en bezwaren van het Predikantschap, door A. R. RUTGERS, Hervormd Predikant te Tubbergen. Uitgave A. H. KRUYT, *Amsterdam* 1913.

Na eene algemeene inleiding doorloopt Ds Rutgers eerst de eschiedenis, terwijl hij daarna het karakter en in de derde

plaats de bezwaren van het predikantschap bespreekt.

Deze brochure — eene uitbreiding van de lezing tijdens Barchemsche zomercursussen der Vereeniging van oud-Woodbrookers gehouden — is een merkwaardig teeken des tijds.

Zij doet u zien wat in het hoofd en hart der jongere vrijzinnige predikanten omgaat. Eerbied krijgt gij voor den ernst van den Schrijver. Op waardigen toon wijst hij aan, hoe tweeslachtig z. i. de positie van den predikant in de 20ste eeuw en op welke wijze daaraan een einde komen kan. Met heel zijne ziel ergert hij er zich aan, dat z. i. dit rijmpje op een collegetafel in het Leidsche Universiteitsgebouw maar al waar is:

O Theoloogje
Wat boog je
Op 's Menschen heil?
Een aardig Marietje,
Een lief pastorietje
Dat is jouw peil.

Een predikant van onzen tijd moet een dezer drie wegen inslaan. *a.* Hij offere als Paulus onverdeeld zichzelf, allen tijd en alle kracht aan werk van universeele liefde en toewijding — en heeft dan recht, dat hij door eene Christelijke gemeenschap ontheven worde van de zorg voor zijn materieel bestaan (blz. 41—42)

b. Hij trede wel in het huwelijk, maar wijde zich overigens zooveel mogelijk aan algemeenen liefdedienst — dan heeft hij geen recht op materieele vergoeding maar leve met de zijnen òf van eigen middelen òf van hetgeen men hem vrijwillig geeft (blz. 42—47). *c.* In hoofdzaak wijde hij zich aan een maatschappelijk beroep en zijn gezin en geve zonder materieele vergoeding den overblijvenden tijd aan den algemeenen liefdedienst (blz. 47—51). En voorts, hij onderbreke tijdelijk of voorgoed zijnen geestelijken arbeid, zoodra hij zich daartoe niet door den Geest bezield gevoelt — welke van deze 3 positiën hij ook gekozen hebbe.

Geen dienaar des Woords late deze brochure ongelezen, te minder wijl zij ook ons nog wel iets te zeggen heeft.

Tegen het historisch deel zijn soms gegronde bedenkingen te

maken. Zoo heeft Ds Rutgers niet begrepen wat over de Sa-ramenten in onze Formulieren van Eenigheid te vinden is.

HONIG.

P. S. Het is wel opmerkelijk, hoe voor enkele weken de bekende theoloog-literator Johannes Müller in periodiek: Grüne Blätter zur Pflege des persönlichen Lebens" soortgelijke denk-beelden verkondigde. Ook hij betoogt, dat de Christelijke kerk dan alleen tot nieuwen bloei kan komen „als de priester- èn theologenkaste opgeheven wordt" H.

Ascese. Een lezing door Dr G. H. van Senden. Uitgave van A. H. Kruijt. *Amsterdam.* 1913.

Deze lezing werd eveneens te Barchem uitgesproken.

Dr van Senden vraagt voor deze gezichtspunten de aandacht:

1. Wat hebben wij onder ascetische verschijnselen te verstaan?
2. Welke ascetische verschijnselen zijn „in verschillenden tijd en milieu" voorgekomen?
3. Welke beweegredenen dreven bewust of onbewust de menschen, bij wie wij deze verschijnselen opmerkten?
4. Welke beteekenis heeft de ascese „in het geheel der dingen"?
5. Hoe moet ons waardeeringsoordeel over de ascese luiden?

Aan deze lezing kleeft eenigermate hetzelfde gebrek, hetwelk ook gevonden wordt in het proefschrift van Dr van Senden. Beide bewijzen, dat het den autenr waarlijk niet aan aanleg, nadenken en kennis ontbreekt, maar zij toonen tevens, dat hij nog niet tot eene „einheitliche" levens- en wereldbeschouwing is gekomen. Daarom gelukt 't hem ook niet altoos den lezer helder te doen beseffen, wat hij bedoelt en wil. Het zwaarte-punt van zijn betoog ligt in deze theses:

„Het is 's menschen grootste, ja ik neig er zelfs toe te zeggen, het is 's menschen eenig ongeluk, dat hij het genoegen, ja zelfs het geluk zoekt" (blz. 16).

„Het ware leven is het behoeftelooze leven, het van alles vrije, wijl boven alles uitgekomen leven, het Goddelijke leven

in zijn dubbel aspect van vorstelijken trots en maagdeli[jke] reinheid.

Reinheid, wijl alles, wat niet de ziel zelve is, hare Goddeli[jk]heid zou bevlekken; trots wijl zij niets dan zichzelve behoe[ft], wijl hare heerlijkheid die van God is en wie God smaakt, we[et] dat alle dingen buiten Hem bitter zijn" (blz. 28).

Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat ik het ongezond mystie[k] standpunt van den schrijver geenszins deel.

Op bladz. 33 noteerde ik twee zinstorende drukfouten.

HONIG.

Sexueele zonde en de zonde tegen den Heiligen Gees[t]. Een woord voor aangevochtenen en bestredenen doo[r] G. WISSE, Predikant. Uitgave J. H. KOK, 1913, *Kampen*.

Dit boekje is inderdaad teeder gesteld. De lezing heeft mi[j] meegevoerd, en doen gevoelen hoe er in vele harten een wor[stelstrijd] wordt gevoerd, waarvan de oppervlakkig levend[e] mensch, zelfs geen flauw vermoeden heeft.

Het eerste waarin dit werkje uitmunt is de fijne ontleding van het geestesleven. (Iets anders dan het geestelijke leven). Wie geestelijkverzorger der ziel wil zijn, gevoelt telkens be[hoefte] om in bijzonderheden af te dalen, als een woord van vermaan of vertroosting, van beproeving en zelfonderzoek word[t] gesproken. Wij loopen zoo licht gevaar in algemeenheden te blijven hangen, en dientengevolge treft ons woord niet, 't slaa[t] niet in bij den bedroefde dien wij willen troosten, 't heft nie[t] op den blijde in wiens vreugde wij deelen.

In dit opzicht is hier veel te leeren. Ds. Wisse heeft de gave om u te zeggen wat er in de ziel omgaat, en hij zegt dit zóó dat ook wie 't geldt er niet door afgestooten maar veeleer door aangetrokken en tot nadenken geprikkeld wordt.

Een tweede eigenaardigheid is des schrijvers bijzondere kennis van 't zedelijk leven, (in engeren zin genomen) der christenen. Zijn boek „De moraal in het zevende gebod" schijnt hem in aanraking gebracht te hebben met vele belijders, die zich schuldig verklaarden aan sexueele zonden, en door berouw en vreeze werden gekweld. Menigeen die dagelijks in de ge-

meente arbeidt heeft niet zooveel materiaal voorhanden, om te beoordeelen in hoever zulke overtreders van dit gebod bestreden worden met de gedachte dat zij de lastering tegen den H. Geest hebben bedreven. De mededeelingen, die Ds. W. hier doet, zouden u bijna doen vreezen voor de toekomst van ons christenvolk.

Het tweede gedeelte, laat ik het de medicatie noemen, deed hier en daar een vraag bij mij opkomen.

Al geloof ik dat de onderstelde aanvechting en bestrijding realiteit is, en niet iets denkbeeldigs; al zal niemand ontkennen den ernst waarmede Ds. W. de zonde bestrijdt, toch kwam de vraag bij mij op, of het element van den schrik des Heeren wel genoeg tot zijn recht was gekomen; van den schrik des Heeren, die een wreker is van het kwaad, een wreker zeer grimmig.

In dien een kind Gods in zulk eene aanvechting komt als hier wordt geteekend; als een wedergeborene zoo telkens weer toegeeft aan de zonde die hem terstond na het bedrijven een onvrije conscientie bezorgt, en zelfs doet vreezen voor de lastering tegen den H. Geest, bijzonder, zoo deze strijder ook deelnam aan het Avondmaal des Heeren — dan is zeker noodig een woord der bemoediging voor Gods kind. Maar niet zelden zal toch het schrikaanjagende woord „geen hoereerder zal ingaan, in het Koninkrijk der hemelen," den oprechte meer baten, dan alle andere looze bepleistering.

Die toestand van aanvechting en bestrijding bestaat wel, maar hij is niet gezond, is niet onschuldig, is niet geestelijk normaal. Er is een tijd geweest waarin de christenen het een privilege achtten tot zulke aangevochtenen en bestredenen te behooren. En hoezeer nu voor mij vaststaat dat strijd en aanvechting in het leven van Gods volk, niet iets denkbeeldigs, maar iets reëels is, verzet ik er mij toch tegen hun dit privilege te laten. Vooral aan zulken als Ds. W. hier bespreekt. En ik acht het zeer noodzakelijk zulke kinderen Gods eens beangst te maken met den donder van Gods Wet. 't Is waar, zij zullen dan mogelijk een bangen nacht, een vreeselijke worsteling doormaken, maar indien waarlijk de vreeze des Heeren in hen woont, zal dit ten gevolge hebben een breken met de zonde.

Naar mijn oordeel is Ds. W. te veel bezig de genoemde bestredenen te troosten, te weinig om hen met Gods Wet schrik aan te jagen. Dit schijnt mij een eenzijdigheid. Want inzonderheid bij Gods kinderen moet de zonde *krachtig* bestreden. Gods Woord is wel scherp, maar de wonde die 't slaat is niet doodelijk.

Deze opmerkingen doen niets te kort aan het vele goede en schoone in Wisse's boekje, dat ik met groote vrijmoedigheid aan alle personen die tot rijpheid van jaren gekomen zijn, aanbeveel.

Enkhuizen, 12 Jan. 1914. D. HOEK.

BOEKAANKONDIGING.

A. Dupont. **Het Huwelijk.** Tweede druk.
Kampen. J. H. Kok. 1913.

Na een jaar werd reeds een tweede druk van dit boek noodig.

Het is geschikte lectuur voor getrouwde menschen en jongelieden die op trouwen staan.

Ook de pastor, die door zijn ambt veel met huwelijksquaesties in aanraking komt, vindt hier uitnemende raadgevingen, waarmee hij in de herderlijke praxis winst kan doen.

T. H.

Dr. J. C. de Moor. De ontwikkeling van het Diaconaat.
Kampen. J. H. Kok. 1913.

Deze rede werd gehouden bij het vijf-en-twintig-jarig Jubileum der Centrale Pastorale Conferentie, gevierd in den Haag 17 Sept. 1913.

Dr. de Moor vergelijkt het diaconaat bij een boom, en vraagt de aandacht voor den bodem waarin hij wortelt, de sfeer waarin hij groeit en de besnoeiing buiten welke hij niet kan.

De rede is frisch, degelijk, gedachtenrijk.

Zij dient door al onze diakenen gelezen te worden.

T. H.

De Centrale Diaconale Conferentie van de Geref. Kerken in Nederland, in haar ontstaan en ontwikkeling geschetst bij gelegenheid van haar 25-jarig bestaan door R. Broekhuizen, Secretaris dezer Conferentie.
Kampen. J. H. Kok. 1913.

De Centrale Diaconale Conferentie is een instituut van beteekenis geworden in ons kerkelijk leven en de Secretaris dezer Conferentie heeft een goed werk gedaan door een schets te geven van hare ontwikkelingsgeschiedenis. Vooral echter is dit boek onze belangstelling waard, omdat het een geordend overzicht geeft van de belangrijkste zaken die op de Conferenties behandeld zijn en van de conclusies daar genomen; er wordt licht verspreid over verschillende vraagpunten, als: aan wie moet worden uitgedeeld, steun bij werkstaking, werkeloozen, banken

van leening, voorschotten, verhouding tot stcihtingen van barn
hartigheid, kieswet, kinderwetten, armenwet, enz. enz.

Het heeft groote waarde voor onze diaconieën. Ook is h
zeer aanbevelenswaardig voor jonge predikanten en studente

Dienaren des Woords, die geroepen worden de diaconieën va
advies te dienen, zullen dit werk niet gaarne missen.

De uitgave is zeer goed verzorgd. Met vele photo's verluch
maakt het een voornamen indruk.

Wij bieden den heer Broekhuizen onzen hartelijken geluk
wensch aan met de voltooiïng van dit uitnemend boek.

T. H.

Drie en zestig jaren prediker. Gedenkschriften van Ds LAMMERT J. HULST, Dienaar des Woords bij de Kerke der Afscheiding in Nederland, van 1849 tot 1874, en we te Birdaard, Ferwerd en Stadskanaal, en daarna in Noord Amerika, te Danforth, Grand Rapids en Eastmanville *Kampen*, J. H. KOK. 1913. 164 bl.

Ds. Hulst, die sinds 1910 emeritus is en thans de negentig nadert, is de nestor der Chr. Gereformeerde predikanten in Amerika en heeft op aandrang zijner vrienden deze gedenk schriften samengesteld en uitgegeven.

In het door Henry Beets geschreven „Voorwoord" — wi verlost ons van dit Germanisme! — wordt opgemerkt, dat d vaders der Afscheiding weinig gelegenheid of genegenheid had den tot het samenstellen van Mémoirs; en dat daarom een geschrif als dit ook in Nederland wel met blijdschap zal worden begroet Inderdaad is meer dan de helft van het geschrift aan den Ne derlandschen tijd van den auteur gewijd. Vooral voor de gemeenten, waar Ds. Hulst in Nederland gediend heeft, zal de beschrijving van zijne ervaringen zeker met dankbaarheid worden ontvangen.

J. R.

Voorwaarts! door. Dr J. JANSEN.
J. W. VAN ROSMALEN, *Nunspeet*. 27 bladz. f 0,50.

Volgens het voorbericht is in dit vlugschrift over kerkelijke toestanden getracht „het breede veld van het kerkelijke leven, namelijk van het leven der Gereformeerde Kerken in Nederland, eenigszins te overzien. En hier en daar een opmerking ten beste te geven".

J. R.